

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

Издајеи два пут сваког месеца у свескама од 3 и више табака. Цена је: за Србију 12 динара, а за Црну Гору, Бугарску, Босну, Херцеговину, Аустро-Угарску, Румунију и Турску 15 динара на годину.

ПРЕТИМАТА СЕ ШАЉЕ

Управи
Кр. Срп. државне штампарије.

А РУКОПИСИ УРЕДНИШТРУ.

XI СВЕСКА

У Београду 15. Јуна 1886.

ГОДИНА VII

Постављења управитеља основних школа

Актом министра просвете и црквених послова

Постављен је:

г. *Лазар Зарић*, учитељ III и IV разреда школе обреновачке, за управитеља основних школа у Обреновцу, 23. Маја ове год.

Постављења, премештаји и разрешења од дужности наставника основних школа

Актом министра просвете и црквених послова

I Постављени су:

У АЛЕКСИНАЧКОМ ОКРУГУ:

гђца *Катарина Гавриловићева*, која је свршила Вишу женску школу, за учитељицу III разреда мушке школе у Бањи, 17. Маја ове године.

У БЕОГРАДСКОМ ОКРУГУ:

гђца *Милица Мигровићева*, која је свршила Вишу женску школу, за заступницу учитеља школе рипањске, 17. Маја ове год.

У ВАЉЕВСКОМ ОКРУГУ:

г. *Милан Михаиловић*, богослов, за заступника учитеља школе вукоњске, 13. Маја ове године.

У КРУШЕВАЧКОМ ОКРУГУ:

гђица *Јелена Костићева*, која је свршила женску гимназију у Русији, за привремену учитељицу I разр. III одељења мушке школе у Крушевцу, 1. Маја ове год.

У ПОДРИНСКОМ ОКРУГУ:

гђа *Јелка Милосављевићка*, бивша учитељица, за учитељицу III и IV разреда школе у Ковиљачи, 17. Маја ове год.

У РУДНИЧКОМ ОКРУГУ:

гђа *Софија Драгићка*, која је свршила Вишу женску школу, за заступницу учитеља III и IV разреда мушке школе у Горњем Милановцу, 17. Маја ове год.

У ШАБАЧКОМ ОКРУГУ:

г. *Алекса Милојковић*, бивши учитељ, за учитеља школе змијњачке, 20. Маја ове године.

II Премештени су:

У ВАЉЕВСКОМ ОКРУГУ:

г. *Димитрије Илић*, учитељ школе стублинске, у V и VI разред школе обреновачке, 20 Маја ове год. по потреби.

У ПОДРИНСКОМ ОКРУГУ :

гђа *Ленка Карабелићка*, учитељица сва четири разреда школе ковиљачке, у I разред исте школе, 17. Маја о. г. по потреби.

У ЦРНОРЕЧКОМ ОКРУГУ :

г. *Михаило Стевановић*, учитељ школе бољиначке, округа пиротског, у Планиницу, 16. Маја ове год. по потреби.

III Разрешени су :

У БЕОГРАДСКОМ ОКРУГУ :

г. *Божидар Петровић*, заступник учитеља школе ритопечке, 24. Маја ове год. јер није отишао на дужност.

У ШАБАЧКОМ ОКРУГУ :

г. *Филип Симић*, учитељ школе змињачке, 24. Маја ове год. по молби.

РАСПИС

министра просвете и црквених послова

Свима начелствима и управи вароши Београда

Изволите саопштити г. г. учитељима и учитељицама основних школа, у својој области, да је министар просвете и црквених послова одлучио :

да се ове године обустави шаљање надзорника по школама,

да се свакоме учитељу и учитељици за ову годину забележе оцене онакве какве они буду добили до године,

а да онима, којима ове године долази рок класне повишице, остаје на вољу да изјаве најдаље до краја месеца јуна : хоће ли да се користе прошлогодишњом оценом и за ову годину,

па према томе да се испити над ученицима држе крајем јуна месеца, по учтутствима која ће се нарочито одредити и обзнанити.

Не могу пропустити, а да овом приликом не напоменем и побуде, које су ме руководиле да овако одлучим.

Мени је мило што могу данас са захвалношћу навести : да је ове године многи учитељ са одушевљењем похитао да стане на жртвеник народној служби, кад је се у часу опасности по опште српске интересе пред Јевропом отворено на среду изнело српско питање.

Па знајући добро да у оваква времена ни онде, где је школа могла неспречена да ради свој посао, није се могао потпуно одомаћити дух мирне науке, нити је се могао избећи утицај друштвене трзавице, нити је с друге стране код родитеља ни у школских одбора могло бити потпуне могућности да се школи учини све што по реду треба, знајући ово ја не могу имати уверења да би се ревизија школска могла ове године извршити потпуно и једнообразно, те с тога осећам дужност да школе разрешим ове године од строга прегледа.

А да оваком одлуком учитељство не би претрпело казну у место захвалности, коју је у већини заслужио, наређујем да се г. г. учитељима и учитељицама и за ову годину по изузетку запишу оцене које буду заслужили после годину дана, или оцене прошлогодишње, ако би према њима имали основа да траже повишицу по закону.

Ја сам уверен да је голем задатак учитеља народног. Од њега се тражи да учи омладину народну, а да буде пример поштовања према старијему. Јер ко жели да учи друге тај треба да је спрежнији науком и обилатији искуством него онај кога учи. Ко жели да даје пример другима, томе најмање приличи да греши. С тога ја не верујем да

се слаже са позивом учитељевим : да се отикује у вртлог борбе личне, у којој га обмана сусретати мора на свакоме кораку и у којој се наизменце укрштају, дижу и падају свакидањи интереси.

Захвалност према добром понашању учитељском налаже ми дакле да у исто време никоме не оставим нејасно : да влада која је и за наставу и образовање народа у првом реду одговорна Владоцу и Народном Представништву, нити тражи, нити хоће без казне да прима лекције партајске политике, које би народни учитељ мислио и покушао да јој чита, било непосредно било утицајем на своју околину. Влада неће допустити да се полиција пача у буквар, али неће ни трпети да се учитељ неспретно уплеће у параграфе, у којима он брзо губи опште признање своје моралне висине. Занат је адвокатаски да буде оруђе борбе личне и страначке. А учитељска је политика далеко виша. Казујући историју судбине народне, проповедајући српско братство, славећи спомен врлих синова српских, негујући чистоту језика и лепоту

песме народне, па и помажући благочиније цркве српске, укрењујући осећања уредности и дужности и примерно радећи свој мали врт, или предњачећи у телесном вежбању — српски учитељ мора да буде апостол, који је позван да одржава развитак целокупне народности и да подиже одушевљење за ускрс српства.

Тако, наређујући данашње разрешавање, очекујем да ће г. г. учитељи и учитељице двојном се постарати : да од нове школске године уђе у школе свака озбиљност, ред и добра воља, те да се заслужи да држава и народ, и у самој оскудици, не ускрате обилату помоћ школи, која је одушевљена великим позивом : да приправи нараштај истински слободан знањем, радљивошћу, поштењем, братском трљивошћу, здрављем и родољубљем.

П.Бр. 4.372

На Духове, 1. Јуна 1886 г.

У Београду

Министар
просвете и црквених послова
Мил. Јузунић.

Записник Главног Просветног Савета

САСТАНАК СССХП

30. Априла 1886. год. у Београду.

Били су : председник Дим. Нешић ; редовни чланови : Ј. Пецић, др. Н. Ј. Петровић, Свет. Вуловић, Н. Дучић, архим. ; Љуб. Новачевић, Ђ. Козарац, др. Л. Стефановић ; ванредни чланови : Милан Андоновић, Јев. Ђорђевић, Јов. Ђорђевић, др. В. Банић, Жив. Поповић и Лаза Обрадовић.

Пословља : Мил. Марковић.

I

Прочитан је и примљен записник 312-ог састанка.

II

Раније изабрани одбор за кандидовање надзорника основних школâ поднео је кандидациону листу од 42 лица. Листа је прочитана и за тим је почела дебата о истој.

Најпре су чланови одбора казали обзире, којима су се руководили при избору кандидата. За тим су други чланови казали своје мишљење о предложеној кандидационој листи учинивши своје примедбе на исту и предложивши још некоја лица за кандидате.

На послетку је стављено на гласање начелно примање или непримање кандидационе листе онакве какву је одбор предложио без икаквих измена.

Са 11 противу 3 гласа одлучено је : да се кандидациона листа надзорника основних школа прими у целости без икаквих измена и допуна по предлогу одборском.

III

Прочитано је службено писмо директора београдске реалке, којим шаље кратким пу-

тем Главном Просветном Савету први део „Француске Синтаксе“ од г. Живка Недељковића проф. заједно са писмом пишчевим.

Како писац у писму своје изјављује, да је у делу српски језик поправљен у свему по ранијим примедбама г. г. референата и, да је ову поправку извршио један добар зналац српскога језика, који ће и коректуру држати при штампању, ако се дело буде примило, то је Главни Просветни Савет одлучио: да се „Француска Синтакса“ I део, за VI раз. гимназија и реалака од г. Живка Недељковића професора прими и о државном трошку штампа: као ручна школска књига за ученике. Писац да се хонорише за труд са сто (100) динара од штампана табака.

IV

Г. Љуба Ковачевић и г. др. В. Бакић реферују усмено о картама појединих српских земаља и о карти балканскога полуострва од г. Владимира Карића професора, које су им на преглед и оцену упућене. Пошто су казали главније примедбе и о једној и о другој карти, по којима би ваљало да се оне поправе и прераде и пошто су нагласили, да је ове примедбе и г. Карић усвојио, то је Главни Просветни Савет одлучио: да се обе карте врате г. Карићу заједно са примедбама г. г. референата, те да он карте појединих српских земаља изради са обзиром на учињене примедбе а исто тако да поправи и карту балканскога полуострва.

V

Г. Љуба Ковачевић реферује усмено о програму за женски ручни рад по нижим гимназијама, који му је дат од Главног Просветног Савета да у њему поправи језик и називе (терминологију).

Пошто је навео главније поправке које је у програму учинио, то је савет одлучио: да се овај програм прими онако, како га је поправио г. Ковачевић.

С тим је састанак закључен.

САСТАНАК СССХIV

9. Маја 1886. год. у Београду

Били су: *потаредседник* Н. Дучић, арх.; *редовни чланови*: Ј. Пецић, Драг. С. Милутиновић, Љуб. Ковачевић, Јевр. Илић; *ванредни чланови*: М. Лидоновић, Јев. Ђорђевић, Јов. Ђорђевић, Пет. Живковић, др. В. Бакић, Бор. Тодоровић, Ник. Стајевић и Лаза Обрадовић.

Пословођа: Мил. Марковић.

I

Прочитан је и примљен записник 313-ог састанка.

II

Прочитано је *писмо г. министра просвете и црквених послова* од 4. ов. мес. ПБр. 3780, којим се шаље Главном Просветном Савету на преглед и оцену дело у рукопису „Немачка Читанка за I разред средњих школа“ од г. Мите Живковића суплента београдске гимназије, и позива се Главни Просветни Савет да му изволи казати своје мишљење о томе: може ли се ово дело примити за ону цел, за коју га писац подноси и, ако може, онда како и под којим условима, одлучено: да се ово дело упути г.г. Т. Козарицу и Момчилу Иванићу с молбом да га они прегледају и да Савету о истоме реферују.

III

Прочитано је *писмо г. министра просвете и црквених послова* од 7. ов. м. ПБр. 3783 којим се шаље Главном Просветном Савету на преглед и оцену „Програм из Технологије“ по коме би се овај предмет предавао у реалкама, и напомиње се да су сви остали програми за средње школе готови, осем овога који је случајно изостао одлучено: да се умоле г.г. С. Лозапић и Драг. Плајел да овај програм прегледају и да Савету о истоме своје мишљење поднесу.

IV

Прочитано је *писмо г. министра просвете и црквених послова* од 9. ов. м. ПБр. 4025, којим се извештава Главни Просветни Савет да се из важних разлога није могао учинити довољан избор надзорника за основне школе из предложених кандидата и с тога се позива Савет да изволи узети у оцену и у кандидацију још некоја лица, која се поименце наводе.

Осем овога г. министар просвете изјављује како му ништа не би противно било, ако би му Савет осим ових кандидата, предложио још нових 10—15 лица за надзорнике, позивајући уједно Савет да ово питање о кандидовању надзорника коначно реши на овом свом састанку, пошто је ствар хитна и нема се кад више чекати.

Главни Просветни Савет увидев из писма министровог да се за кандидате траже не која лица и из учитељске струке, после подуже дебате и обавештавања са свима противу два гласа одлучио: да се за ову годину учитељи не шиљу за надзорнике основних школа и, да се г. министру у спроводном писму наведу поименце и разлози, којима се Савет руководи, при доношању оваке одлуке.

Што се тиче осталих лица за које се позива Главни Просветни Савет да их узме у оцену и кандидацију, то је Савет са свима противу два гласа одлучио: да се од именованих лица у писму и других предложе ова:

1. Јанићије Поповић проф. богословије.
2. Љубомир Ковачевић управитељ учитељске школе.
3. Јован Ђорђевић професор учитељске школе.
4. Бура Козарац директор гимназије.
5. Петар Живковић професор реалке.
6. Живко Поповић професор.
7. Др. Војислав Бакић професор учитељске школе.
8. Јевта Ђорђевић директор II ниже гимназије у Београду.
9. Тодор Мијушковић директор I ниже гимназије у Београду.
10. Милош Милованић професор нишке гимназије.
11. Милорад П. Шапчанин управитељ Народног Позоришта.

12. Стеван Преднић предавач београдске гимназије.

С тим је састанак закључен.

САСТАНАК СССХУ

14. Маја 1886. год. у Београду

Били су: *потпредседник* Н. Дучић архим; *редовни чланови*: Ј. Пецић, др. Н. Ј. Петровић, Свет. Вуловић, Љуб. Ковачевић, Ђ. Козарац, Јеврем Илић; *ванредни чланови*: Јев. Ђорђевић, Јов. Ђорђевић, др. В. Биџић, Бор. Тодоровић, Жив. Поповић и Лаза Обрадовић.

Пословођа Мил. Марковић.

I

Прочитан је записник 314. састанка и, пошто су у њему учињене неке исправке, примљен и потписан.

II

Прочитано је *имено* Главног Просветног Савета којим се извештава г. министар просвете и црквених послова о мишљењу и одлукама саветским од прошлог састанка односно кандидовања надзорника основних школа које је г. министар тражио писмом својим од 9. ов. м. ПБр. 4025, одлучено: да се из писма изоставе неколика објашњења, о којима се може усмено реферовати г. министру и, да се писмо напише у смислу поправљеног записника.

III

На предлог неколицине чланова Савета са већином гласова без поименичког гласања одлучено: да се за кандидате надзорника основних школа поред осталих предложе г. министру још и г. Јанићије Манојловић проф. ужичке реалке и г. Мијанло Ђуровић проф. београдске учитељске школе.

С тим је састанак закључен.

ИЗВЕШТАЈ ДРЖАВНОГ ПИТОМЦА У ПАРИЗУ

Г. Божидара Прокића

Г. Министру просвете и црквених послова

Према члану 2, 3 и 5-ом правила за држ. питомце част ми је поднети г. министру извештај и план мојих студија.

Пре него што изложим извештај са назначењем предмета које имам слушати овог првог семестра, изнећу укратко организацију овога завода у који сам ступио, а за тим ћу обележити план, по коме мислим ја радити.

Од факултета на париском универзитету онај, у коме се предају науке којима ја морам обратити највећу пажњу према мојим обвезама, јесте факултет за књижевност (faculté des lettres). Овај факултет обухвата поред наставе из политичке историје још и филозофске студије, историју књижевности и изучавање живих језика. Ученици, који се запишу да слушају предавања на овом факултету, дужни су, када буду спремни, положити испит који се зове лисанс за књижевност (licence des lettres). Овај лисанс дели се на четири врсте: лисанс литерарни, лисанс филозофски, лисанс историјски и лисанс са напоменом „живи језици“. Да једном ученику буде допуштено да полаже ма који од ова четири реда лисанса мора да је претходно узео потребан број инскрипција и слушао предавања најмање годину дана. Ученик који је добио диплому лисанса има право да полаже докторат (doctorat des lettres).

Само се по себи разуме да сам ја према мојој обвези ступио у овај факултет с намером да се спремим и положим лисанс историјски. Овај испит састоји се из два дела: специјалног испита из историје с географијом и општега испита, који је обавезан за све ђаке овог факултета и који се састоји из грчког и латинског језика и тумачења неколико за то нарочито прописаних француских аутора.

План, по коме мислим да свршим моје студије за које сам послан, овај је:

Како сам по члану 1. прав. за држ. питом. обавезан да слушам и полажем испите из свију предмета историјског одсека у који сам записан и како према университетском уређењу постоји само један испит (лисанс), то ћу време за спремину распоредити тако, да овај испит положим што је могуће у краћем року. Пошто пак француски ђаци проведу око спремине за лисанс најмање 2—3 године, природно је да мени као Србину треба више времена за спремину, јер ми је потребно много више да радим поред француског језика још и на класичним језицима, грчком и латинском. При свем том ја ћу гледати да тај испит положим најдаље за две године. За те две године посећиваћу предавања и радићу на свима оним предметима из којих сам обавезан према програму полагаати испит. Сем

специјалног рада на историји старог, средњег и новог века, одредићу време које ћу посветити спремању општега испита, при чему ћу нарочито обратити пажњу на тумачење класичних аутора француских, грчких и латинских који су обележени у програму за лисанс. Главни пак мој рад биће концентрисан на спремину специјалног испита т. ј. на изучавању историје с историјском географијом. Ну како је за темељито обрађивање историје потребно још и познавање других помоћних наука, као што су: палеографија, дипломатика, хронографија, хералдика, ефрагистика и т. д., то морам оставити потребно време и на обрађивање тих студија и посећивати часове на којима се тумаче те помоћне науке за историју.

Спремајући се из целокупне историје имаћу свагда на уму то, да сам се полазећи овамо као државни питомца обвезао специјално обрађивати средњеveковну историју у коју долази и историја оне државе која је на својој територији дала станиште српској нацији заједно са редијом и литературом и која је са оружјем у руци очувала тековине старе цивилизације од навале сваковрсних варвара те тиме одржала клице из којих је поникао велики ренесанс западни. Овде разумем *Византијску Историју*, којој мислим да поклоним највећу пажњу не само сада у раду око целокупне историје, већ којој мислим да посветим и сав онај остатак времена, који ми претекне пошто будем положио испит лисанса. Мислим да неће бити неумесно ако овде будем укратко објаснио г. министру, за што најважније место у мом плану дајем *Византиологији*, за што највећи део мога рада желим да употребим на изучавање њено. Овде мислим да у неколико речи обележим важност те епохе историјске и досадашњи рад на испитивању њеном.

Византинска периода је, може се рећи, једна од најтамнијих и најмање познатих епоха историјских. Она се тек од новијег времена почела са већим интересом изучавати. Запад, који је са највећом марљивошћу обрађивао поједине епохе историјске, као да је до скоро с презрењем гледао на историју Византије. Та нехатост да се ласно објаснити, кад се узме како је зло мишљење владало од пре, а још и сада влада, о Византији. По

том мишљењу — како га бележи један млади грчки писац — „царство византинско било је политичко чудовиште, у коме се ређају неспособни цареви, копајући очи један другоме; у коме није било ни ваљаности ни способности војничке сем можда у туђинских најамника који час нуђаху своје услуге, а час се наметаху на гнусну управу; у коме су црква и држава биле смешане и градиле ужасну збрку; у коме се цео свет бавио де-тињаријским питањима теолошким, ма да није постојало истинског осећања религиозног; у коме су, место једног народа или једне народности, били само евнуси који су управљали и робови којима се управљало; у коме су научници, када се не чашћаху погрдама у теолошким споровима, писали поеме у облику јајета или ласте; у коме је цивилизација изумирала венући“. Монтескије и Гибон, који су први обратили пажњу на византинско царство, својом неправедном оценом много су припомогли да се створи то мишљење, и то први испитујући површно византинску историју а други узимајући за базу својих историјских теорија да је хришћанство проузроковало пропаст старе цивилизације, пад римске силе и незнање средњег века и да је једенизам византински одговоран за тај преврат. Резултат овога мишљења био је тај да су западни писци поклањали врло мало пажње византинској империји и до скоро били врло немарљиви и лабави у изношењу и оцењивању услуга које је ова источна монархија учинила цивилизацији. Та немарљивост ишла је дотле да су с презирањем говорили о царству византинском давајући му погрдна имена: „царство опадања,“ „Васемире“ и т. д.

Новији историчари западни, испитујући езактније историјска факта, видели су да је то мишљење пређашњих писаца једнострано и неправедно. Они су показали, да ако хоће да се донесе праведан суд о Византији како с моралне тачке гледишта тако и политичке, да је треба свагда упоређивати са савременим народима а не са образованим старим светом или данашњим морално и политички развијеним државама. Да побију укорено мишљење, које је без основа, да је тобоже византинска историја само дуг низ опадања политичког, да је то држава немо-

рала и корупције, они су с иронијом запитали присталице тога мишљења: Зар десет векова живота византинске државе не показују јасно да је ваше мишљење погрешно? Чиме се може протумачити то дуго трајање империје ако не дурашном радљивошћу њеном с поља и изнутра? Тврда организација и животност њена — веде они — показала се с поља у непрекидној борби са сваковрсним варварима, који и ако су је често победили, опет не беху кадри да је сруше и униште. Унутра пак показала се темељитост њена у борби и уништењу свакојаким јереси и у учвршћењу зграде црквене. Истина принцип монархијског наслеђа није лежао на онако чврстој основи као на западу, што се јасно види из тога факта, да од осамдесет владара који су се изређали на престолу византинском од смрти Константинове па до пада Цариграда, било је 15 убијених, 7 ослепљених или унакажених, 4 затворена у манастиру и 10 натераних да се одреку престола. Ну поред тога огледа се стабилност у држави, кад се узме да немири и револуције у сразмери према дугом трајању царевине заузимају мали простор времена. Доказ стабилности је и трајашност династија. Тако три владара, који се законито ређају после Теодосија, владају 60 година, четири владара из куће трачке господаре 60 година, пет царева из друге куће трачке седе на престолу 84 год., династија исавријанска држи се 86 година.

Ни за све владаре византинске не може се рећи да су били слаби и немоћни, већ напротив може се казати да је број неваљалих владара релативно много мањи него на западу. Опадање појединих династија не траје дуго, већ се брзо прекраћује оснивачима нових династија, и ти нови узурпатори већином су људи пуни енергије и мудри владари, после којих се „царство — како вели хроничар Манасија — та баба појављује као млада девојка накићена златом и драгим камењем (*τὴν γράβην τὴν βασιλείαν ὡς κόρην χρυσοπάταλον ὡς μαργαροφόουσαν*)“. Треба само поменути Теодосија Великог, Јустинијана законодавца, Ираклија победиоца персијског, Константина Погоната, Василија Македонског, Лава Мудрог, Константина Порфирогенита, па славне цареve из династије

Комненовића, Ласкариса као и династије Палеологовића.

Да су Византинци заслужни веће симпатије, а њихова историја дубљег проучавања показује и то што је то био за онда најцивилизованiji народ у Јевропи, који се од свију народа највише борио да одржи своју егзистенцију и у исто време очува образованост Јевропи. Цариград је био сместиште цивилизаторске углађености која је била сваког часа изложена инвазији варварској. Тако на ту колевку ренесанса потоње цивилизације јевропске нападају у IV веку Готи, у V веку Хуни и Вандали, у VI веку Словени и Анти, VII веку Персијанци, Авари и Арављани, од VIII—X века Бугари, Руси и Мађари, XI веку Кумани, Печењези и Селџуци, XIV веку Турци. Са запада пак нападали су Византију Нормани и Крсташи 1098 и 1202 год. Цариград је јуначки издржао све те нападе и за све време свога егзистовања остао је највећа трговачка и индустријска варош средњег века у хришћанству, која је једина сачувала цивилизаторске традиције Атине и Рима. Шпански Јеврејин Веџамин Де Тидел у 11 веку диви се развијености јавног богатства у Цариграду, сјајној цркви Софији, сребрним и златним стубовима по црквама, мозанку и позлаћеним салонима царских палата. Престоница византинске империје била је живо трговачко место, куда су се стицали трговци из свију крајева света. Овај источни Париз средњег века славио се разним својим индустријским производима, од којих на прво место долазе разна ткива, свиле, ћилими, накити, музички инструменти, мозаик и т. д.

При свем том ми не можемо тражити у Византији какве велике ориџиналности и многих нових творевина. Улога њена била је више да очува ону тековину коју је наследила од старог образованог света него да ствара ново. Како је она вршила ову улогу сведоче нам разни јевропски путници и грчки писци, који нам причају о многим узоритим делима уметништва, која су се чувала у Цариграду. Хиподром је био пун пунџит статуа, од којих је много пропало после освојења крсташког 1204 год. и после пада Цариграда 1453 г. Па не само да је Византија била, тако рећи, чувар старог музеја, већ

нам је она очувала и наследство старе грчке и римске литературе. Док је цела Јевропа живела у мраку варварства и незнања и кад се беху изгубиле и последње зраке кратког просветног ренесанса Карла Великог, дотле су Византинци још непрестано радили на науци потпирујући огањ старе културе Атине и Рима. У Цариграду се још непрестано преводио и тумачио Платон и Аристотело и друга светла старе философије и књижевности. Колико је Цариград у оно време био цењен на западу као извор науке види се из тога, што је довољно било учити у њему па да се постане научним великаном на западу. Тако Љутпранд је надмашно латинске писце на западу у 10 веку за то што је био провео неко време у Византији. Арављани су били ученици византински.

И ако је главна заслуга Византинаца да цивилизацију што су вршили улогу чувара музеја, дужност библиотекара или што су копирали стара класичка дела, опет не смео рећи да Византија није апсолутно ништа ново створила. На основу старе тековине она је покушала да изведе бар по нешто своје ориџинално. Тако на пољу уметности она је створила нову вештину, која је и данас очувала њено име. Византински стил у архитектури распростро се у брзо по целој Јевропи. Црква св. Софије, коју је подигао Јустинијан служила је као модел црквама св. Марка у Млецима, св. Софије у Кијеву, Владимиру и Новгороду, цркви Вознесења у Москви и св. Исака у Петрограду, многим црквама у Србији (Дечанима, св. Аранђелу и т. д.) и Бугарској. Овај византински стил има својих репрезентаната чак и у катедралама Јужне Француске. Па и у мајци уметништва, Италији — како вели један француски писац — претходници и учитељи Рафајилови били су с почетка имитатори и кописти византинских модела.

Не само у уметништву већ и на пољу литературе гледали су Византинци да штогод привреде „Ниједан век — вели Рамбо — ове цивилизације, коју као трулу представљају, није био неплодан. После Василија и Златоустог имала је она историчара Агатија, намфлетисту Прокона и поету Пизидеса. У 8 веку имала је Јована Дамаскина, у 9-ом Фотија, у 10-ом Лава Мудрог и Порфириге-

нита, у 11-ом Кедрина и Ану Комненову, у 13-ом Никиту и тако редом до Кантакузена и Грка прогнатих из Цариграда, који упознаше варварски запад са чудима старе цивилизације и вештине“.

Западна цивилизација има да захвали Византији још и за преврат у праву. Римско право преко пандаката Јустинијана и цара Василија Маџедонског одржало је победу над варварским правом запада. „После тринаест векова — вели Мортреј — компилације Јустинијанове показују још дух целокупног права римског; законодавство у својим модерним кодификацијама још је подложено њиховим прописима и њиховим доктринама“.

Па и дипломатија, ова са свим модерна наука, дошла је западу из Византије преко Млетака. За своје дугогодишње трајање Византија има много да благодари својој дипломатској вештини. Њоме је она делила и заваљала варваре, ублажавала непријатељске војсковође и задржавала и одбијала силне војске њихове од зидова цариградских.

Нарочито ми Словенџ, имамо за много што шта да захвалимо Византији. Цариград је био за Словене оно што је био Рим западу. Он нам је дао релиџију, створио литерарни језик, засновао књижевност и научно државном животу. Грчка црква учинила је особито велике услуге Словенству. Њени проповедници, који су распрострили науку Христову од Угарске до Јерменске и Абисиније, научили су Словене служби божјој и превели црквене књиге на словенски језик, пошто је најпре њихов Ђирило изумео словенску азбуку као што је и Улфила дао азбуку Готима. Св. Гора била је онда центар за цивилизацију словенску. У манастиру Хилендару и осталим манастирима светогорским писало се и преводило не само за Грке већ и за Бигаре, Србе, Русе и остале Словене. Разни словенски владари и побожна властела подизали су на све стране манастире угледајући се на Грке и доводили су у њих учене калуџере, који су знали грчки и преводили на свој језик различита грчка дела или правили по њима компилације. Руски хроничар Нестор као и наши хроничари инспирирани су грчким хроничарима на које су се роцки угледали, позајмљујући од њих поред стила чак и приче о чудесима.

Многи источни народи који су долазили у додир са Византинцима имају да благодаре византинским хроничарима за своју стару историју. Тако сем Словена њима се морају обраћати за историјске податке Мађари, Кавкасци, Казари, Узи, Печењези и т. д. Од Словена пак, ми Срби нарочито морамо присти историјски материјал у византинских писаца. Почетак наше историје, који је и онако врло таман, без Византинаца био би скоро са свим непознат. Српском историчару не може се никако проћи без *Corpus-a historiae bysantinae*, без Прокопа Теофана, Менандра, Порфирогенита, Павла Бакона, Ане Комненове, Кинама, Кадрина, Кантакузена и т. д. Ми морамо особито добро познавати византинску историју. Народна прошлост и државни живот Срба средњег века испреплетан је са судбином Грко-Римљана. Борба Византинаца са Персијанцима, Аварима, Хунима и сваковрсним варварима стоји у тесној вези са покретима Словенским још од првих векова после Христа. Наш долазак у данашњу отаџбину не може се добро објаснити без дубљег проучавања Византије у Ираклијево време и пре њега. Политички живот и морално стање Срба у средњем веку не могу нам бити никако познати, ако не знамо политички живот и морал у византинској империји. Живот нашега народа ондашњег доба може се управо разделити на два саставна елемента: национални и ненационални. Све што није било национално у ондашњег нашег народа, све што је било противно његовом народном животу и обичајима, све је то било дошло из Византије, све је то било позајмљено и копирано из византинског живота. Наше васпитање и књижевност само су били проста копија књижевности и васпитања у Цариграду. Од првог времена српске државе па до пропасти њене Византинци су нам били учитељи. Наши књижевници и државници добијали су своје васпитање у Цариграду. Цариградски философи и догматичари, који су тумачили Аристотела и Платона или расправљали разна теолошка питања, имали су доста Срба међу својим ученицима. Ана Комненова, говорећи, о философу Ипату, изрично помиње Србе као ученике тога философа.

Било би сувишно кад бих и даље излагао важност изучавања Византиологије како

за запад тако и за оријенталну Јевропу, а поглавито за нас Србе. Ово неколико речи, мислим, довољно је било да објасним за што сам узео на се да, у колико будем кадар, проучим ту епоху историјску. Још ми остаје да напоменем, да ли ми је могуће у Француској, на париском универзитету, остварити ту моју жељу. По моме мишљењу у избору универзитета нисам ни најмање погрешно, вако у погледу изучавања целокупне историје, тако и византинске периоде по наособно. Настава историје опште у рукама је добрих професора као што су: Рамбо, Фистел Де Куланж, Лавис, Сењобос, Пижано, Леклер и т. д. Што се пак тиче византинске историје, истина је да за њу нема нарочите катедре, али је на тој историји у Француској много више рађено него на осталом западу. Француска је била колевка византинским студијама. Тако је у Паризу први пут штампан *Corpus historiae bysanthinae* и Диканж је поставио темељ Византиологији својим радовима, као што су: *Glossarium ad scriptores mediae et infirmae Graecitatis*, — *Constantinopolis christiana*. — *Familiae bysanthinae*. — *Dissertation sur les médailles*. — *Histoire des empereurs français de Constantinople*. — Даље он је издао са напоменама и белешкама Зонарину Хронику, *Chronique Pascale*, Ану Комненову, Вилехардујина и т. д. После ових првих почетака изучавање византинске историје као да се било неко време занемарило у Француској. За то пак време радило се на њој више у оријенталној Јевропи и то у Грчкој (Папаригопулос), а нарочито је та радња била жива у Русији (Васиљевски). Но после тога доста дугог прекида Византиологија је на ново почела цве-

тати у Француској. Као доказ за ово довољно ми је да напоменем само ова имена радника на Византиологији, као што су: *Hase*, *Jsambert*, *Mortreuil*, *Miller*, *Brunet de Presle*, *egger*, *Amédée Zhyerry*, *Rambaud* и т. д.

На послетку, према чл. 2 прав. за држ. питом., имам да напоменем г. министру које сам предмете изабрао за овај течај и са колико часова недељно. Тако, за латински језик слушаћу предавања г. Марте са 2 часа недељно, а за грчки г. Овета, такође са 2 часа. За стару историју посећаваћу предавања г. Сењобоса и Миспулеа са 2 часа, за средњовековну историју г. Фистела де Куланжа, Лависа, Сењобоса и Леклера — 5 часова, а за нову историју г. Рамбоа са 2 часа. Предавања из географије слушаћу код г. Гибоа са 2 часа, и најзад, походићу часове г. Лишера за палеографију и дипломатику. Поред ових професора на универзитету, гледаћу још да походим и нека предавања професора у неким другим школама, као што су: *Collége de France* и *Ecole pratique des Hautes Etudes*.

Најзад, поред свих повољних услова за мој рад овде, не могу да прикријем г. министру моју зебњу, да ли ћу моћи, узимајући у обзир огромне цене историјских дела, поред све моје штедње и абнегације, одвојити од стипендије суму довољну за набавку књига.

Част ми је изјавити г. министру и овом приликом уверење мога најдубљег поштовања.

25. Новембра 1885.

Париз.

Ђожидањ Прокић,
држ. питомцац.

КАРАКТЕРНЕ СЛИКЕ ИЗ ОПШТЕ ИСТОРИЈЕ

(по А. В. Грубе-у)

(Наставак)

Марија Стурт, Краљица Шкотска

Најцрња тачка у Јелисаветином животу била је њено поступање према њеној несрећној сродници, *Марији Стуртовој*, кра-

љици шкотској. Хенрих VIII имао је две сестре. Млађа је била баба Јованке Грај, а старија је била удата за Јакова IV. краља шкотског. Њен син био је Јаков V., отац

Марије Стурт. Како је још од колевке хтела да је отера несрећа, умре јој отац, кад јој је било осам дана. У Шкотској насташе немири а мати краљица одведе своју петогодишњу кћер у Француску, где је Марија васпитана у двору Катарине Медичијеве. И ако је француска краљица са својим синовима живела доста раскошно и раскалашно, опет је млада Марија бригом своје матере добила најбоље васпитање и на скоро је због своје лепоте и доброте постала предмет опште љубави и поштовања. Тек што је имала шеснаест година удаде се она за тадашњег француског краља Франца II. Она је сад била најсрећнија. Сви указиваху поштовање њеном достојанству, њеној чаробној љупкости, а млади краљ љубио ју је од свега срца. Но Франц II. владао је само пола године, па га је рана смрт покосила. На скоро по том умрла је Маријина мати, која је дотле управљала као намесница.

За време намесништва владали су у Шкотској непрестани немири. Нова протестанска наука и овде је ухватила корена. Нарочито се један ученик Калвинов (*Јован Кнокс*), са особитом речитошћу и убеђењима, борио противу католичке цркве. Његове ватрене проповеди распалише народ до верског беснила. Католичке цркве пљачкане су а свештеници злостављани. Кад је краљица хтела да казни пустошнике устаде све против ње, и она је морала закључити поравњање са противницима. Са задовољством гледала је Јелисавета, како Шкотландези по смрти намеснице укидаху католичанство, а увођаху протестантску науку. Њеним лукавим погледима није могло ништа избећи, што се догађале у суседној земљи. Она је знала, да су све жеље и наде управљене на Марију Стуртову, и да је ова у очима многих сматрана за праву енглеску краљицу, као унука најстарије сестре Хенриха VIII. Тако је мржња и суревњивост према наследници, према католицима и према леној жени бивала све

већа. Марија је дрктала кад помисли, да лепу Француску, земљу своје младости, мора да замени са суровом, магловитом Шкотском, у којој су беснили немири — у којој је она морала сада предузети тешку владу. Она замоли Јелисавету да може пропутovati кроз Енглеску. Али она не само да је одбила молбу, него брзо наоружа флоту, да ухвати Марију, кад ова на лађи из Француске у Енглеску уђе.

Године 1562 (15. Априла) отплови Марија Стурт из Калеје са две велике лађе и четири товарне лађе. Докле год је могла видети француске обале, упрла је била свој поглед на земљу, коју је веома љубила. „Збогом, Француска, збогом! Никад те више видети нећу!“ узвикну она више пута у највећем болу. На скоро по том настаде густа магла, и под заштитом те магле њене лађе срећно измакоше лукавом енглеском ђенералу. Али три товарне лађе падоше у руке енглеском ђенералу. Са све већим страхом приближавала се млада краљица обалама своје отаџбине; јер она не знађаше како је њен народ о њој мислио. Но у толико је се више изненадила при изласку у своју земљу, кад је видеала како сви сталези хитају, да својој леној краљици изјаве своју поданичку верност. Стара тек 19. година, у цвету своје лепоте и младости, пријатна и љупка задобљала је она сва срца за се. Дан њенога доласка био је за њу дан радости и среће, једини весео дан, кога је у Шкотској доживела.

Протестанти су се плашили, да се под католичком краљицом не осили опет католичка вера. „Треба ли трпети,“ викали су проповедници са проповедоница „да ова јидол (католицизам) опет у краљевини подигне главу?“ Ништа није помагало, што Марија остављаше свакоме да верује своју веру, што она мољаше само за себе, да може у својој сопственој капели држати католичку веру. „Католичка је служба ужаснија,“ викну са

проповедаонице нетрпиви Кнокс, проповедник „него 10.000 страних војника, који би у отаџбину ушли!“ И један црквењак, кога је народ видео, да носи у капелу неке ствари, злостављен је пред замком Марџиним и испребијан је на мртво име. Пред самим вратима краљичине собе, Кнокс је чинио краљици тако горка пребацивања, да је она морала плакати. Па ипак морала је она тога жестоког човека на све могуће начине штедити, јер га је народ јако волео.

Да не би сама била удаде се она за грофа *Хенриха Дерналија*, кога је због лепоте и младости његове заволела. Шкоти су ово венчање гледали врло нерадо, јер је Дернали био католик. На своју велику жалост Марија је брзо искусила, да је њу спољашња лепота грофова заслепила. Он је био суров, инација, и са свим неспособан, да нежност краљичину уме уважавати. С тога је она према њему бивала све хладнија, а своје поверење поклањала је једном младом Талијану, *Давиду Реџију*, кога је она, због особите даровитости у певању и свирању, узела за свога тајног секретара. Обет овог странца раздражи шкотске великаше и Дернали заповеди, да га убију. Пред очима краљичиним прободеше сузаклетници њеног љубимца. Ово грозно дело учини те Марија још више омрзе на свога суруга.

Ову прилику употребио је zgodно за себе граф *Ботвел*, који је био из најугледније шкотске племићке породице, али је био врло раскалашан и развратан човек. Њему је испало за руком, да задобије тако велику Марину наклоност, да она није ништа без његовог савета предузимала. Он је ишао на то, да раздвоји брак између краљице и Дерналија, да је после узме за жену и да се тако поине на шкотски престо. Али кад Марија није хтела да зна о раздвајању брака, онда Ботвел смисли, да силом одвоји њеног мужа од ње. Прилика за то нађе се у скоро. Дерналије се био разболео у Глазгову. Чим

је Марија о томе сазнала, изгледаше, да се у њој пробудила опет љубав према њему, и она похита к њему, да га са свом љубављу негује. Они се измирише и отцудоваше у Единбург, где узеше једну приватну кућу. Једне ноћи кад је краљица изашла из куће и отишла на свадбу једној својој дворкињи, одлети у ваздух, са страшном пуцњавом, кућа, у којој се краљ налазио. Народ пун страха појури тамо и нађе Дерналија, са његовим служитељем, мртва у башти. У опште се сматрало, да је Ботвел краљев убица, а Марија је сама гласове о том потпомагала. Она клетвом са себе скиде кривицу, али околности су давале јак доказ против ње. Место да над злим Ботвелом предузме строгу истрагу, она заповеди да га под јаком стражом отпрате у један њен замак, а после три месеца она се веача с њиме. Јелисавета и француски двор опомињали су је и одвраћали је од тога, али узалуд.

Ово несмислено венчање са убицом њеног мужа пробуди сумњу и јако раздражи Шкоте. Племићи се побунеше и ступише у борбу, али се Ботвел избави лукавим бегством. Он побеже на једно острво (Оркнај) и ту је дуже време био морски разбојник. По том побеже у Данску, где је десет година провео у тамници и у лудилу умр'о. Али бунтовници доведоше Марију у Триумфу у Единбург, где ју је прост народ исмевао и пред њом је носио заставу, на којој је било насликано убиство Дерналијево. Сироту краљицу одведоше у један тврд замак, где су веома рђаво с њоме поступали и напоследку је наморали, да потпише писмо, у коме се одриче владе и предаје исту своме сину Јакову, коме ће за време малолетства бити намесник граф Миреј. Са сузама потписе она ту артију и надаше се да ће је сад пустити из затвора. Али узалуд! Шта више њу су у затвору још више вређали на разне начине. Ово недостојно поступање про-

буди опет у народу и племству саучешће према несрећној краљици. Један млади племић избави је из тамнице, а многи њени пријатељи искупише се око ње с оружјем у руци. Али та мала војска беше слаба. Њу је сила грофа Миреја потукла до ноге, а Марија побеже са неколико пратилаца, и не знајући, где ће наћи уточишта.

Марија у Енглеској

У томе се опомену пријатељског учешћа, које је према њој показивала краљица Јелисавета, док је у затвору била, и она се реши да бежи к њој. Брзо уседе на један рибарски чамац и истога дана извезе се на енглеско земљиште. Она је морала тако брзо бежати, да није са собом понела ни новце ни нужно одело. Један посланик отпутовао у Лондон да измоли заштиту за краљицу, која је помоћи тражила (1568).

Јелисавета је ликовала, што је видела да је од толико година ловљена дивљач сад драговољно у њену мрежу дошла. Она заповеди, да се каже Марији, да јој за сад не може дозволити да у Лондон дође. Она мора најпре скинути са себе сумњу, да је имала учешћа у убиству Дернлијевом. То Марија није очекивала. После првог упрепашћења плакаше она горко. Радо ћу — рече она — своју ствар решењу једне тако добре пријатељице поверити. То је Јелисавета баш и хтела. Она образова суд, који ће решити о краљици и графу Миреју. Марија се лако бранила против сваког потварања. Али кад граф изнесе писмо, које је она раније писала Ботвелу и споразумевала се с њим о убиству Дернлијевом; онда она објави, да је то испод њене части и краљевског достојанства, да на таква неистинита окривљивања ма шта одговара. Вероватно је, да су ова писма била подметута, јер и ако је Марија наваливала да јој се изнесу оригинали, Јелисавета не хте то дозволити.

Марија Стuart одведена је у затвор у један тврд замак, одакле није никад у слободу пуштена.

За политику протестантске Енглеске, није се могло ништа више желити, да католичку краљицу Шкотске, која је и сама полагала право на енглески престо, има у својој власти енглеска краљица. Кад је умрла Јелисаветина сестра Марија Католичкиња онда су Марија Стuart и њен муж Франц II. француски краљ, узели енглески грб и титулу енглеских краљева; јер по мишљењу католичке странке раздвој брака између Хенриха VIII и Катарине Арагонске није био законит, па према томе ни Јелисавета није била законита краљица. Па и папа (Пије V) анатемисао је Јелисавету, а њене поданике разрешио од заклетве верности. Енглески државници објавише у парламенту (скупштини) да је за одржање протестанске религије и за сигурност краљице Јелисавете нужна смрт краљице Шкотске, која је убица свога мужа.

Изнајпре се Јелисавета није могла са овим мислима опријатељити. Она не хте тако строго казнити своју рођаку (сестру од тетке). И тако Марија Стuartова остаде деветнаест година у затвору. Тада херцег Нордгуберландски скроји план, да је ослободи, по том да је узме за жену и да је силом поврати на шкотски престо. Али овај план се ухвати и херцег плати за то животом. По том два католика направеше заверу да убију Јелисавету и да Марију ослободе затвора. Но и ова завера беше ухваћена и завереници погубљени.

Због ових завера положај Маријин бивао је све гори. Јелисавета, која живот шкотске краљице држаше као неспособан због своје сопствене сигурности, одлучи да се њена рођака погуби. Она нареди да се одреди суд, који ће одлучити о њеном учешћу у велеиздаји. Марија се закле да је невина и објави све за гнусну клевету. Кад се не могаше изнети никакво писмено, којим би се њена кривица

доказала, онда подметнуше два њена тајна писара као сведоке против ње. Ова два писара била су новцем подмићена. Изречена је смртна пресуда над њом, коју је Јелисавета одмах потврдила.

Марија прими жалосну вест са веселошћу и достојанством, које је све присутне дарнуло и потресло. Дан, рече она, за којим сам толико чезнула, дошао је један пут. Скоро двадесет година провела сам у тамници, и ни један срећнији и часнији свршетак таког живота не може замислити, него да крв своју пролијем за веру своју. По том исприча увреде, које је претрпела, понуде које су јој чињене и подла лукавства и лагарије својих непријатеља. Она метну руку на Библију и заврши речима: „Бог ми је сведок, да никад нисам желела смрт краљици, вашој владарци“.

Дан смрти био је одређен 18. фебруара 1587. године. Ноћ у очи тога дана провела је она већином у молитви. Око осам сахати у јутру уђе у тамницу слуга и рече да јој је избио час. „Ја сам готова“ одговори она и гледаше мирно. Она покорно мољаше за свештеника, који ће је последњи пут пратити. Али и ова јој је утеха отказана. Са знацима нуним мирноће и достојанства прође она ходник, који је водио у салу, где је губилиште било намештено. На путу нађе она свога старог дворуправника, коме је више месеци био забрањен одлазак к њој. Стари слуга паде на колена и плакаше гласно. Она му пружи љубазно руку. „Не тужи честити човече“ — рече она — „већ се баш радуј, што ћеш видети свршетак Маријне беде. Свет је, мој добри Мелвиле, само сујета и море суза неби било довољно, да моју тугу оплаче. Бог нека опрости онима, који су одавно моје крви били жедни“. Тада се обли сузама и рече: „Збогом, добри Мелвиле, збогом!“

Кад се поцела на губилиште приђе јој свештеник и опомену је у име краљице Јелисавете, да се одрекне католичке вере. Ма-

рија га замоли да не терети и себе и њу. Али он преста да говори и прећаше вечитим огњем у паклу. Решена, да живи и да умре у вери, у којој је рођена и васпитана, клекну она на колена и мољаше се од свег срца за угњетену цркву, за њеног сина Јакова и за Јелисавету. — По том су јој везали очи, целати је зграбише за рамена и однеше је на пањ. Она клече и рече са поузданим гласом: У твоје руке, о Господе, предајем моју душу!“ Сам целат се ражалио, а јецање и плач присутних са свим га забунеше. Он је дрктао и промашао је своје ударце и тек трећим махом растављена је лепа глава од тела. Кад је целат подигао главу горе, викну свештеник: „Нека сви непријатељи Јелисаветини тако сврше!“ Али ни један глас не чу се који би рекао амин. Сваки је био скрушен од чуда и сажалења. Несрећна Марија била је врло лакомислена, али није била рђава, а своје погрешке скупо је платила. Она умре у четрдесет петој години.

Сад је Јелисавета угасила жеђ своје освете и трудила се, да то мрско дело свали на своје ministre. Кад јој је саопштено Маријно погубљење она се учини да је због тога уплашена и збуњена и одмах збаци све своје ministre. Ови познадоше шта хоће краљица са привидном жалосћу, признадоше понизно своју кривицу, а по том један по један беху опет постављени, осем једнога (Давизона), који је постојано одрицао, да је учествовао у неправедном гоњењу Маријном.

Морска сила Енглеске расте

Кад је Јелисавета осигурала свој престо таквим свирепством отпоче се опет бринути о својој држави и сва њена предузећа крунисана су најсјајнијим успехом. Она оживе трговину и морепловство и може се сматрати као творац велике морске силе Енглеске. Сви, који су због своје вере протерани из Француске и Нидерландије, нађоше у Енглеској слободног склоништа, и на тај начин острво

постаде главно место за индустрију и ради-ност. Морепловци, које је краљица потпома-гала обиђоше све делове света. Један Енглеz (Рихард) откри (1553) пут у Архангел на леденом мору, а руски цар (1569) даде једном енглеском друштву искључиво право трговине у Русији. Велики морски јунак *Франц Драк* угледа се на Португалца Магелана. Он беше први Енглеz, који је (1580) предузео пут око земље. Он је био тај, који је донео таку корисну биљку као што је кромшир из Аме-рике у Европу. (Ово растиње засејано је у Енглеској 1586, а одатле пренето у Фран-цуску, где је још године 1616 као реткост

изношено на краљевски стб. У Немачку су пренети тек 1650, а у Доњу Саксонску тек 1740 године).

Пловидба Енглеза у Источну Индију за-почела је крајем шеснаестог столећа. Прво источно индијско трговачко друштво основано је 1600 године. Баш у ово време основане су и колоније у Северној Америци. Валтер Раџи назвао је колонију, која му је на управу дата, по имену своје неудате краљице *Вир-гинија* т. ј. *девојачка земља*. Највећу славу доживела је Јелисавета у борби противу *не-победиме флоте* (армаде) шпанског краља Филипа II.

(Наставиће се)

ДУХ НАСТАВЕ И ВАСПИТАЊА

у Србији

од год. 1870. до 1882.

По извештајима изасланичким и другим изворима

Написао

Ј. Миодраговић

ПРОФЕСОР

(Наставник)

*

До сад смо свршили оно, што је за дечији дух чињено. Сад имамо да разгледамо оно, што је за тело чињено.

Кад се опазила нека недаћа у духовноме раду; кад се видело да се никако не постиже оно, што би настава требала и хтела да постигне; кад се, шта више, пуно пута приметило, да оваким радом наставним дух и ум више опадају, но што напредују и јачају; кад се прави психолошки узрок није знао, онда се рекло, то је *за то, што је занемарено тело*. Само је „mens sana in corpore sano“. За то морамо да обратимо пажњу и на тело. Да и тело развијемо. И ето отуда је гимнастика и доцније „*Наука о чувању здравља*“ и „*Позна-вање човечијега тела*“.

Гимнастика је најстарија од ове три у шко-ли. Она је увек имала да развија тело, онако, као други предмети дух. И она, биће, да га је у старо доба и боље развијала но сад. Али

ово није за то, што је она сама била савр-шенија, него за то, што се она друга страна, духовна, није развијала у овој мери. Прете-рано развијање духа носи собом слабост тела; неразвијање духа носи собом развијање тела. Претерано духовно развије, или, што се зове, преоптерећивање духа, упропашћује тело. Тако је гимнастика некада *привидно* више чи-нила своје, него што га чини данас. Ово, што је она могла и чинила некада, то може и сада и свагда, под условом да је све друго исто. Чим ово друго није исто, и њен се утицај и резултат мења.

Кад се дакле видело, да и поред гимна-стике нешто фали, тело болује и дух слаби, онда се приступило засебитој нези тела и здравља, и отуда у школи Хигијена и чување здравља. Она се је прво препоручивала на-ставницима, да је они знају, па да се по ње-ним захтевима управљају у школи и настави, а за тим је видимо и у школу уведена, као

наставни предмет, то јест, да учитељи, поред тога што ће пазити, да је у школи увек све онако, како је згодно за развитак телесни, и казују деци да знају и сама како ће да чувају здравље. Кад се пак видело, да ово тешко иде без познавања свога тела и функција у њему, онда је заведено још нешто, а то је познавање тела, или, што се у нас зове: „Познавање човека“.

Имамо да разгледамо још та три предмета, па смо онда готови с наставним делом у основним школама.

Прво да видимо шта веле изасланици за ова два предмета: познавање човека и чување здравља, па ћемо после прећи на Гимнастику. Ми смо код неких изасланика већ чули о овим предметима поред природних наука, а сад имамо још да чујемо шта веле други обашка о овоме. Известилац крајински (1881) вели: „Поуке о чувању здравља нису давате онако како би требало очекивати. Требало би сваком приликом упућивати децу како ће било поједине делове свога тела, било у опште тело неговати и чувати. То је најлакше чинити приликом читања појединих комада из Читанчице. На жалост, то се обрађивало самостално као специјалан предмет без свезе са другим предметима. Тражио сам код више учитеља да веже поуку о здрављу са прочитаном речју на жеља већином остаде и даље жеља. Како се у овом погледу поступало најбоље се види из здравља ђачади. По варошима и гдекојим селима беху деца чиста, светла изгледа, чила и здрава. Нећу погрешити ако кажем да у више од 20 школа беху деца прљава, слабуњава, крастава, боловала су многа од богиња, гука, кашља и т. д. — Овој настави требало би много више пажње поклонити но што се до сад чинило. Само здрава деца могу напредовати свестрано“. Изасланик руднички вели: „Из поуке о чувању здравља имало би се много желети, нарочито да се наставници у предавању вазда обзиру на прилике, у којима наш народ живи“. Изасланик алексиначки: „Поука о чувању здравља, као засебни предмет, ваљало би да има и своју ручну и своју школску књигу. Без тога наставницима ће вазда бити одрешене руке да предају како могу“. — То је све.

Пада нам дакле у очи прво, што је врло мало изасланика обратило пажњу на ову на-

ставну струку. Из тога ћутања њипога ми нити можемо рећи да је било добро, нити да није. Све што можемо из тога извести то је, да је ово као „спореднија ствар“ и изостајало. Даље, видимо, да је ово изгубило свој првобитни облик: чување и неговање здравља, па се претворило у неке засебне наставне „предмете“, тако, да је с њима још један или два предмета више. А из говора последњега изасланика видимо, да и он тако мисли, те тражи „ручну и школску књигу“! Нега тела дакле, претворила се у негу духа. Оно што је припадало телу, пренето је на дух, као још један нов терет више. Место да се помогне телу, оно се све више претоварује дух, те му се тако посредно још више одмаже.

Сад бисмо имали да видимо: како је барем то предавано? Истина, известиоци нам као што видесмо не казују ништа. Али кад узмемо све прилике у обзир, у којима је био овај предмет, кад је он „предаван“, па кад узмемо у обзир ону општу методу, која је владала по свима предметима осталим, и ово што вели један од изасланика да би се имало „много што шта желети“, и оно што смо видели код природних наука, а нарочито код познавања места и околине: онда бисмо могли рећи с прилично великом сигурношћу, да је и ово више предавано на памет и механички но с разумевањем. Јер да је било правога разумевања, оно се прво и прво не би ни „предавало“, већ *живело*, а друго, ако би се и предавало, оно би се то чинило сваком приликом узгред, уз *чињене* онога што је здрављу корисно, а не би претварало у самосталан „специјалан предмет“.

Тако се дакле цел сасвим промашила. Оно што је требало да се живи, и да крепи тело, оно је још више оптерећавало дух.

Да видимо шта веле за Гимнастику. Ово је постарији и познатији предмет, па ће изасланици бити обратили повећу пажњу на њ. А према свему досадањем ми можемо очекивати, да ћемо и овде наћи механизма ма у ком облику.

Ево да извадимо све шта се вели у извештајима о овоме. „Телесно вежбање у врло мало школа предаје се по упутству, а најгоре у школама женским...“ „Гимнастика се на неким местима никако не учи“. „У телесном вежбању (вели изасланик крајински) нашао

сам веома слабу извекбаност. Ова се вештина показивала само за испит, а не као важна радња, после другог седења, за телесно развиће дечије. Већина учитеља на њу гледа — како ми се чини — као на луксуз. Она је распоредом прописана три пут недељно. Па како је намењена поред друге цели и за одмор мозга, то би најпаметније било прописати за њу свакидашње вежбање бар по пола часа. Могло би се баш наредити и међу којим часовима да се држи. На тај начин и учитељи би на њу друкчије гледали. Осим тога ваљало би забранити са свим рекове, барне и т. д. вештачке справе. Јер има учитеља, који мисле да је само са тим сравама право вежбање телесно, а не знају, да су оне згодне само за одраслу младеж.... „Телесно вежбање предавано је по упутству у свим школама, мушким и женским.... Млађи наставници постигли су у овоме врло добре успехе.“

То је све. Више нико не каже ништа о овој врсти наставе. Видимо дакле да ни изасланици нису обратили онолико пажње, колико смо ми очекивали. Једини је изасланик за крајински округ (1881), који је обратио довољно пажње. А из његовог извештаја одиста видимо да механизам није изостао а да и овде не остави свога трага. „Само за испит“,

само на реку и барнама „фигуре“, гледање на њу „као на луксуз —“ показују довољно како је гледано на овај предмет и како се он обављао. Ми и овде дакле видимо, да је сасвим заборављена права главна цел — развијање тела, па се свело све на неколико званичних покрета рукама и ногама (по команди), и то је све. Механизам дакле и не разумевање, које смо и очекивали. — (Овде видимо још нешто. Видимо, како је и сам распоред врло уско схватно значај овога предмета, кад му је одредио само *три* часа недељно. Изасланик крајински врло лено вели, да је то сасвим недовољно, и да би за то требало одредити много више „бар по пола часа свакидаше“. Читаоци ће видети и сами да је и ово мало и непотпуно. Кад је овоме главно: да развија тело, т. ј. да потпомаже тај развитак, онда није довољно ни „по пола часа“, већ и измеђ часова, и, каткад, и измеђ свих часова, пре и после по дне. Сем тога, да се не праве само „фигуре“, већ најразноврснији покрети свима деловима тела. А пре свега, и на првом месту: да се ово врши у сасвим чистом ваздуху, и да се највише обрати пажња на целокупно здравље дечије. Јер ако свега тога не буде, онда је главна цел промашена увек).

(Наставиће се)

ВАСПИТАЊЕ КАО НАУКА

од

Александра Бена

ГЛАВА ОСМА

конструктивне умешности

(Наставак)

Ми ћемо ове умешности узети у једно, и тако их разгледати, пошто се оне са свим по петим законима развијају. Најраније умешности у детињем добу пејављују се као чисто механичке конструктивне способности, а ове су: говор, писање и цртање. Ми овде имамо да узмемо у обзир оне принципе о конструктивном процесу, које смо раније већ изложили, и да се опоменемо пре свега оног спонтаног или случајног почетка наших ра-

зличних покрета. Ма каква врста акције мора претходити жељеној или намерној акцији; многи се покрети најпре покушавају, док се прави, намерени не постигне. Учицељ не може прави покрет по својој вољи производити или изнудити; он мора управо на њега чекати и онда се старати да га утврди и направи сталним, по што дете један пут већ до њега дође.

Говор

Тешкоће почетка понајбоље се огледају још у оним првим покушајима у говору, које дете започиње док је још у својој соби. Учитељ већ налази у овоме погледу једну снагу код детета, кад ово дође у школу, и он има само да је даље развија и образује. Њему је задатак, да упућује те да дете научи нове везе гласова, и да старе поправља и боље дотерује. Он ће имати да се бори с великим тешкоћама при изговарању појединих гласова, и ту ће по некад наићи на велику неспособност код ученика, и за то му ваља, да уме у таким случајевима удесити свој рад према коректним принципима. Његов изговор треба да је на првом месту са свим јасан и разветан, те тако да ученици имају и добар углед у изговарању. Овај део наставе спада међу најтеже и најсупарније наставне предмете, па баш због тога и јесте потребно да све околности буду што је могуће повољније подешене за овака предавања. Тако ученици треба да се налазе у најбољем расположењу за схваћање, и према томе се мора све чинити, како ће ученици бити са свим свежи и имати довољно оне спонтане радљивости. Дете се мора више пута вежбати док не буде у стању да неки гласник изговори баш онако, како треба, ако је оно пре тога, у кући и својој околини, било научило да га друкчије, неким дијалектом изговара.

У свези са азбуком и првим вежбањима у читању, врло се осетно прошири и цео круг изговарања; а при томе се примењују сви они основни принципи или правила, која важе за сваки нови конструктивни процес. За овај део вежбања у читању потребно је и нарочито време, које ће се искључно овоме раду посветити, сем онога даљег рада, којим се хоће, да се слова разликују и једно с другим снајају. Конструктивна је способност, даље, потребна у артикулацији за везивање слогова у речи, и за овај последњи посао потребно је довољно како гинкости и окре-

тности органа за артикулацију, тако и кохезивне или пластичке моћи.

За вежбања у јасном и правилном изговарању, најбоља је добра анализа гласова. Што се тиче поступности, самогласници су индиферентни, т. ј. не може се узети, да је један тежи или лакши него други те да би га требало пре или после предузети. Код сугласника већ може бити разлике у овом погледу, и по томе овде може бити и неке поступности за лакше изучавање. Гласови се после поступно везују и снајају у слокове и речи према оном начелу „од простог сложене“; али и прво се мора у сваком стадијуму подешавати према обиму и извешаности органа за артикулацију, по што је почетак са свим остављен случају. И за ова везивања и комбинације потребна су вежбања; и учитељ управо мора вребати згуду, те да уме згодне прилике за ова вежбања употребити. Нарочито у почетку он мора више околишом у згодним приликама подстицати овака вежбања, и поправљати непотпуно и несавршено, док се правилан покрет не произведе и не постане са свим лак.

За сам овај део наставе у читању мора се употребити много времена. У оном добу, кад је још прерано за саопштавање правога знања, пажња се детиња и не може боље употребити, него за добијање механичких окретности и умености, на врху којих стоји артикулација. Ако већ има способности за артикуловање, онда за тим треба да дође усмено исказивање читавих мисли, које има, а за тим, да оно те мисли на разне начине исказује. Овака су вежбања врло згодна и за образовање између четврте и седме године. И при овоме се мора пазити на сва правила, која важе за васпитање и наставу. У почетку се мора концентрисати и време и снага на оне тешкоће, које су са сваким почетком свезане, а доцније пазити на поступни развој снага и способности, и према њима даљи рад удешавати, дајући увек добар углед.

НАРОДНА ИСТОРИОГРАФИЈА У ФРАНЦУСКОЈ

(Наставак)

(*Henri Martin, Histoire de France populaire; — Guizot, Histoire de France, racontée à mes petits-enfants; — Duruy V. Histoire de France; — A. Rambaud, Histoire de la civilisation française.*)

II

Ево сад за пример једне лекције из Гизотових предавања његовој унучади. То је прва глава из његове историје, у којој је предавање о Галији, или о најстаријој историји Француске. Она има интереса не само као пример него и по томе, што тако изгледа стара историја готова сваке европске земље.

„Ви живите, децо моја, у једној земљи давно цивилизованој и хришћанској, у којој, поред многог несавршенства и друштвених беда, живе тридесет и осам милиона људи у миру и безбедности, где закони заиста вреде, и где су за свакога једнаки. Ви имате потпуно право што много желите нашој отаџбини, и што хоћете да је она све више и више слободна, славна и напредна; али треба да будемо правични према својој властитом времену и да оценимо по свој вредности њиховој она добра, која су већ стечена, и оне успехе, који су већ остварени. Кад бисте се могли пренети на један пут за двадесет или тридесет векова назад, усред оне земље која се тада зваше Галија, ви у њој не бисте познали Француску. Исте су се ове планине у њој уздизале, иста се поља по њој пружала, исте су реке туда текле; није ништа промењено у физичноме склопу земље; па ипак, њен изглед бејаше врло различан: на место данашњих наших поља, обрађених и покривених провзводима тако различним, ви бисте видели неприступне баруштивне, простране ни на што неупотребљене шуме, предате судби примитивног растиња, насељене курјацима, медведима, дивљим воловима или биковима и северним јеленима, животињама, које се могу видети данас само у хладним пределима европскога северо-истока, као што су Литва и Курландија. По пољима тумараку безбројна стада свиња готово тако исто дивљих као што су и курјаци, навикнутих само да распознају звук

рога свога чувара. Нико није знао за наша најбоља воћа, за нашу најбољу зелен; то је све касније пренето у Галију већином из Азије, нешто из Африке, и са острва средиземног мора, а нешто и касније из новог света. Хладна и сурова температура владаше по овој земљи. Реке су се задеђавале готово сваке зиме, и кола су без икакве опасности преко њих прелазила. И на три или четири века пре доба хришћанскога, на овом пространом земљишту, између Океана, Пиринеја, средиземног мора, Алпа и Рајне, живело је једва шест или седам милиона људи начином суровим, понајвише у мрачним и ниским кућицама, од којих су најбоље биле направљене од дрва и иловаче, покривене грањем или сламом, са једном само округлом собом, у коју је светлост кроз врата долазила. Таке су кућице обично биле без реда, натрпане иза каквог бедема доста вешто направљеног од греда, земље и од камења, који је окружавао и заклањао то, што се онда звало варош.

„Али је и таквих вароши било само у крају највећма насељеном и најобразованијем у Галији, то ће рећи у пределима јужним и источним, на подножју Оверњских планина и Севена, и дуж обала средиземног мора. На северу и на западу била су села готово тако исто покретна као и људи; насеља су била или у неком острвцу, усред бара, или у каквом врло скривеном крајичку шума по пространим оградама од исечене горе, где је на прву ратну поклич становништво трчало и затварало се заједно са својим стадом и имањем.

„А поклич ратна одјекиваше често. Груби и беспослени људи врло су наклоњени свађи и боју. У осталом, Галија није била насељена једном и истом народношћу, која би била привезана истим успоменама и истим поглавицама. Насеља јако различна пореклом, језиком, обичајима, и досељена у разне векове, без прекида се отимаху о земљиште. На југу Иберци или Аквитанци, Финичани или Грци. На северу и северо-западу Кимри или Белгијанци. Иначе свуда Гали или Келти,

најмнобројнији међу овим племенима, због чега су и имали част да се по њиховом имену целој земљи назваће да.

„Али које се између тих племена прво ту доселило? У ком се веку догодило ово прво насељење? Не зна се ништа. Грци су једини о којима историја са тачношћу прича кад су дошли у јужну Галију. Финичани су их претходили неколико векова, али се не може обележити тачно колико управо. Такође су врло нејасна извешћа о најезди Кимра у северне делове Галије. Што се тиче Гала и Ибераца, о њима нико не говори када су први пут дошли у ову земљу, јер се о њима почиње говорити у историји онда кад и о земљи самој.

„Иберци, које писци римски називаху Аквитањцима, становаху испод самих Пиринеја, на земљишту између Гароне и Океана. Они припадаху истој раси, која је населила Шпањолску. Којим је путем дошла у Галију? То је питање које ми не бисмо могли решити. То се, децо моја, често дешава кад је реч о пореклу којег му драго народа; у томе времену варварства људи су живели и умрели, не остављајући после себе никаква трага о својим делима и о својој судбини: нити ћете наћи споменика, нити списа; све што има то је нешто мало усмених предања која се врло брзо губе или преиначавају. Истом кад се људи почну опамећавати и просвећивати, почне им долазити жеља да изумевају средства како би већма распрострли спомен после своје смрти. Тада почиње историја, која, како видите, ниче из осећања врло лепих и врло корисних, тада брига о будућности и потреба трајања. То су осећања која посведочавају узвишеност човека над осталим створовима што живе на овој земљи, која чине да се наслућује бесамртност душе, која обезбеђују напредак рода човечанског, чувајући за будуће нараштаје оно што се збивало у нараштајима који ишчезавају.

„Ма којим путем и ма у које доба да су дошли Иберци на југо-запад Галије, они ту и данас живе у округу Доњих Пиринеја под именом Баска. То се племе разликује од свију осталих што се налазе око њих, својим понашањем, оделом, нарочито својим језиком, који није сличан ниједном живом језику у Европи, и у коме се налази много речи, по

којима се зову реке, планине, и старе вароши шпањолске, а опет има доста наличности са старим и садашњим говором неких народа северне Африке.

„Финичани нису тако као Иберци, остали на југу Француске очевидних и правих потомака. Своју трговину у јужној Француској почели су они око хиљаду и сто година пре рођења Христовог. Долазили су ту и узимали коже, злато и сребро, које се вадило нешто из песка извесних река, као што је Аријежа (латински Ауригера), нешто из рудника Алпских, Севенских и Пиринејских; у замену за то, доносили су ткива пурпурне боје, огрлице и прстење од стаклета, а по највише оружје и вино; трговали су тако, као што тргују данас Европљани са дивљим племенима у Африци и Америци. Да би распрострли и осигурали своја трговачка предузећа, Финичани основаше на више места у Галији своје насеобине; њима се приписује прво насеље места *Nemausis* (*Nimes*) и *Alesia* код Семира. Али после три или четири века ове насеобине почеше опадати; финичанска трговина удаљи се из Галије, и једини важан траг који се сачувао од њихова бављења, био је пут, који полази из источних Пиринеја, па иде дуж галскога средиземног мора, прелазећи Алпе седлом Танде, и тако састављајући Шпањолску, Галију и Италију. Пошто су се Финичани повукли, овај су пут одржавали и оправљали, с почетка Грци из Марсеља, а после њих Римљани.

„Као трговци и насељеници Грци у Галији бејашу последоваоци Финичана, и Марсељ је постао једна од првих и најзнатнијих њихових насеобина. У доба кад ће почети опадање Финичана у Галији, једно грчко племе, Рођани, бејаше распрострло на далеко своја трговачка предузећа, и држаше, како стара историја вели, царство морско. Њихови предци били су некада последоваоци Финичана на острву Роду, па тако су за Финичанима дошли и на југ Галије, где су, на утоку Роне, основали једну насеобину по имену Роданузију или Роду, којим су се именом називале и оне насеобине које беху већ основане на северо-источној обали Шпањолске, и које се виде у данашњој вароши Розе у Каталонији. Али је за мало трајала знаменитост Рођана на средиземној обали

Галије. Она је била већ јако клопула године 600 пре рођења Христовог, кад се један грчки трговац, Еуксен, дошавши из Фокеје, јонијске вароши у Малој Азији, и тражећи срећу, извезе на обалу морскога залива на истоку Роне. За то време, Сегобрижи, племе галско, имаху под својом руком околне стране. Нан, њихов поглавица, прими странце са наклоношћу, и одведе их својој кући на велику светковину, која се држала у част удадбе његове кћери, којој неки историци дају име Жиптисе, а други веле да јој је било име Пета.

„И данас је обичај у многим окрузима у земљи Баска, па чак и у средини Француске, у Морвану, планинском срезу у округу Ниавре, а у оно је време у пуном јеку био обичај да се девојка покаже истом при крају ручка, носећи у руди пуну чашу вина, и да онај буде заручник по њеном избору, коме она том приликом ту пуну чашу вина пружи. Било случајно, или из каквог узрока, говоре стари писци, Жиптиса стане пред Еуксена, и понуди му чашу. Велико изненађење, а по свој прилици и негодовање, покаже се међу присутним Галима; али је Нан, схватио то као наређење богова, и прими Фокејанца за зета, давши му у мираз сву земљу у заливу коју је био заузео, са неколико округа околних који му припадају. У знак своје благодарности, Еуксен даде својој жени грчко име Аристоксена, што значи најбоља домаћица, посла у Фокеју свој брод да би му довезао насељенике, и док је чекао на њих, он постави у дну залива, на једноме полу-острву у форми пристаништа, према југу, темељ вароши, коју назва Масалија, и која се после прозвала Марсељ.

„Није прошла ни година дана кад са њом Еуксеновом приспеше из Фокеје многе лађе, довезавши насељенике пуне надања, а уз њих пуно животних потреба, алата, оружја, семења, стабљика лозе и маслинке, и сврх свега једну статују богиње Дијане, коју је насебина потражила у знаменитом храму исте богиње у Ефесу, с којом је пошла у ново насеље и њена свештеница Аристарха.

Марсељ се разви врло брзо и у спољној и у унутрашњој радљивости и напредности. Из Марсеља се распрострла трговина на све стране где бејашу Финичани и Рођани пута

прокрчили; на све стране они поправљаху њихове тврђаве, заузимаху њихова сместишта, стављајући на својим медаљама, у знак врховне власти, ружу, као белег Рода, поред лава Марсељског. По смрти Нана, галскога поглавице који је нову варош заштићавао, његов син Коман подлегао је оној саревњивости, коју су насрам дошљака одмах с почетка имали Сегобрижи и суседна племена. Он себи стави у задатак и доиста одлучи, да поруши нову варош. Било је у време кад је виноград у цвету, доба велике светковине јонијских Грка, и цео се Марсељ забављао око спремања за ту свечаност. Китили су границима од цвећа куће и јавна места. Нигде страже ни раденика. Прилика да не може боља бити. Коман намести те дође у варош много његових људи, једни отворено као да хоће да учествују у светковини, други посакривани у колима испод грања и лишћа које се из околина доносило у Марсељ. Он сâм намести се у заседу у једној блиској долини, кажу, са седам хиљада људи, број који ће, на сваки начин, бити мало претеран, очекујући да му обноћ његови изасланици врата отворе. Али овога пута и опет једна жена, блиска сродница поглавице галског, бејаше промицао Грка, она откри заверу једноме младићу из Марсеља којег је љубила. Одмах се ња врата позатвараше, и што се нашло Сегобрижа у вароши, све је било искасапљено. По том, кад је ноћ наступила, наоружани становници марсељски нападоше из ненада Комана у заседи, одакле је мислио он сâм да њих из ненада нападне. И ту пропадне и он и сва његова војска.

„Пошто су Марсељци избегли овој опасности, опет су остали у положају врло мучном и неспокојном. Околна племена, уједињена против њих, нападала су их често и претила им без престанка. Али, док су се они борили против ових незгода, на оном истом месту, са кога су се они пре пола века кренули, догоди се једна велика несрећа, која им спреми велики прирастак снаге и најсигурнијих бранилаца. Године 542 пре Христа, Фокеја паде под ударцима Кира, краља персијскога, и њени становници, предајући победиоцу своје пуне куће и улице, укрчаше се читавим масама у своје бродове, и одоше да траже на другом месту себи

отаџбину. Један део ове покренуте народности, оде право у Марсељ; други се заустави на Корзици, у пристаништу Алалији, где је већ била једна насеобина Фокејанаца. Али после пет година, и они, насићени живота разбојничког и бескрајног рата, што су га против Картагенаца водили, оставише Корзику, и дођоше у Галију својим земљацима.

Од тада је Марсељ могао да потпуно стане на супрот својим непријатељима, могао је да прошири по заливу ограду својих зидова и да на далеко распростре своја предузећа. Тако је основао на средиземној обали Галије, и на источној обали Шпањолске, насеља стална, која су и данас вароши: на истоку Роне пристаниште Херкудово, Монако, Ница, Автиб; на западу Хераклеја, Какабарија (Сен-Џил), Агата (Агд), Емпорија (Ампуриас у Каталонији), и т. д. и т. д. У долини Роне, такође у многим галским варошима, Кабедно (Кавалон), Авенио (Авињон), Арелате (Ард), живео је такође велики број путника и трговаца који су грчки говорили, тако, да су те вароши личиле на грчке насеобине. Овој трговачкој радљивости у Марсељу још је придозавила и радљивост интелектуална и научна; марсељски граматичари били су први који су прегледали и тумачили поетске списе Омирове; и смеони марсељски путници, Еутименес и Питеас, протрчаше, један западну обалу Африке иза теснаца Гибралтарског, други обале средиземног мора и западне Европе, од ушћа Танавса (Дона) у Црно Море, до обала а можда и унутрашњост мора Балтијскога. Обијца су живели у другој половини четвртога века пре Христа, и написали су путовања по мору или по водама, или приче о своме путовању, које су, по несрећи, готово све изгубљене.

„Али, ма колико да је полетала умна радљивост њена, једна само варош, положена готово на граници Галије, и насељена странцима, не могаше Бог зна шта једној земљи, толико пространој, и толиким њеним становницима. У почетку се цивилизација развија врло тешко и врло споро; треба много векова, много великих догађаја и дугога рада, да би се укротиле првобитне навике једнога народа, и да би га изазвале да промени груба али беспослена и слободна за-

довољства варварскога живота са благодетима уређенога живота друштвеног, које су са трудом и радом скопчане. Мудрошћу, издржљивошћу и храброшћу прелажашу трговци из Марсеља и из марсељских насеобина у два или три велика правца, шуме, баре, шумарке и дивља племена галска, и ту извршиваху своју промену; само што десно и лево од тих линија не продираху дубоко у земљу; а на самом њиховом путу, траг је проласка њиховог брзо ишчезавао; па и у трговачким сместиштима и насељима, која су они били подигли овде онде, чешће су више посла имали да себе бране него да шире своје навике и идеје. Изнад једнога појаса земље неједнаке дужине, дуж средиземног мора, и осим простора насељеног Иберцима према југо-западу, Гали и Кимри заузимаху сву земљу, која је по првима добила име Галија; Галибејашу у средини, на југо-истоку и истоку, у планинском крају францускога земљишта, између Алпа, Вога планина Оверњских и Севенских; Кимри бејашу на северу, северозападу и на западу у равницама, од западне границе Галске, па до Океана.

„Да ли су Гали и Кимри били пореклом од једне исте расе, или барем од расе у тесноме сродству? Да ли и једнима и другима у старо време име Келта припадаше? И ако Кимри не бејашу од расе галске, да ли не припадаху раси германској, коначном освајачу римскога царства? Давно се, децо моја, препиру научењаци око овога питања, не могући га размрсити: а ево оно мало појединости, што ми изгледају светле и истините.

„Стари су дуго у забуни називали Келтима народе, који су живели на западу и на северу Европе, без одређених граница и без извесности о природи језика или порекла њихова. То је био само назив географски, који се употребљавао за огромно, рђаво познато земљиште чешће него право историчко и племенско име. Тако, у временима удаљенијим, Гали, Германци, Бретонци, па и сами Иберци, бејашу чешће помешани под именом Келта, народа из келтскога племена.

„Мало по мало ово име постаје суженије и одређеније. Први се одвајају Иберци шпанолски; а за њима Германци. У веку који претходи добу хришћанства, Гали, а у томе се подразумевају народи који су настањени

у Галији, једини се називају Келтима. Међу њима се чак почињу упознавати различна племена, и разликовати галски Иберци или Аквитанци као и Кимри или Белгијанци од Гала, којима се јединима давало име Келта. Каткад се то име искључиво давало савезу извесних племена галских.

„Макар како било, опет изгледа да су Гали били први историји познати становници на западу Европе. Најстарији историјски споменици ту их налазе; и не само у Галији, већ и у Великој Британској, Ирландији и на малим суседним острвима. Пошто су дуго у Галији господовали, њихова се раса помешала са другим расама, и тако се образовала француска народност. Али, у овој мешавини преживеше гомилама и одржаше се до данас трагови њихова језика, њихових споменика, њихових обичаја, личних и месних имена, нарочито на истоку и југо-истоку францускога земљишта, у локалним обичајима и у народном говору. У Ирландији, у планинама Скотлендским, на острвима Хебридским и на острву Ману, Гали (Gaels) живе тамо још и данас под својим првобитним именом. Језик и племе галско још је ту чисто, ако не од сваког предругојачења, али на сваки начин од мешавине, која би их коначно изгладила.

„Од седмога до четвртог века пре Христа, нова се једна народност распростре по Галији, не у један пут, већ поступним на-долажењем, од којих се два главна збише у два маха у овој еноси. Она се назва сама Кимрима (Kymris, Kimris), од чега су Римљани начинили Цимбре (Cimbres), који опомињу на Кимерије, Кимеријане, које Грци смештају на западну обалу Црнога Мора и на полу-острво кимеријанско, које се и данас зове *Крим*. У овим нередовним покретима несталних народности, који су се често један за другим понављали, често се догађало, те су се сусретала разна по пореклу племена, те су се зближавала једно другоме, сједињавала се, и на послетку се спајала у једно заједничко име. Сви народи који су један за другим освајали Европу, Гали, Кимри, Германци, нападаху примитивно, у Азији, заједничкој колевици из које су се сви разилазили, и заједничком пореклу; различност њихова језика, њихових предања и

обичаја, већ у великом јеку кад су се указали на западу, бејаше дело времена и разних околности, међу којима су они живели: али се увек могла опазити међу њима првобитна сродност, која допушташе наглу и честу мешавину, усред њиховог бурног разилажења и растурања.

„Кимри, који су прешли Рајну, и који се бацише у северну Галију у средини четвртога века пре Христа, називаху се сами Волгима, Белгима, Белжима, именом које им доста дају римски писци, и које је остало у пределима, што они бејашу с почетка заузели. Они сиђоше према југу, до обала Сене и Марне. Ту се среташе са Кимрима, најездом претходном, која не само да је се била распрострала у пределима између Сене и Лоара до дна полуострва, ограниченог последњом реком, него, бејашу прешли море и заузели један део великог острва који лежи наспрам Галије, потискујући Гале, који су им претходили у Ирландији и Горњој Скотлендској. По једноме од ових племена кимричких и по поглавци његовом Приду, Придану, Бриту, Британу добише своје име Велика Британска и француска Брегања, име које се и до данашњег дана сачувало.

„Свако од ових племена, и не сањајући да образује једноставан народ, заузет истом судбом, и потчињен истим поглавицама, дељаше се у племена готово независна, која се приближаваху или раздвајаху по околностима, и која следоваху свако за свој рачун и по својој вољи својим догађајима и ђудима. Иберо-Аквитанци бројаху двадесет племена; Гали двадесет и два племена; први Кимри помешани са Галима између Лоара и Гароне, седамнаест; Белгијски Кимри двадесет и три. Ова шездесет и два народића, подраздељиваше су у више стотина племена; а ове мале гомиле распоређиваху се у супарничка удружења или савезе, који су се грабили о првенство над овим или оним делом земљишта. Три су велика била удружења међу Галима: Арверњско, образовано од племена смештених у пределу који се по њима назвао Оверњ; Едианско у Бургоњи, коме је било средиште Бибракт (Autun); Секанско, у Франш-Контеји, коме је средиште била Везонтија (Безансон). Међу Кимрима на западу, савез арморички везиваше племена Бре-

тађе и дође Нормандије. Од ових савеза, одређених да групишу растурене снаге, постајашу нове страсти и нови интереси, а од њих опет постајаше толико нових узрока несугласницама и непријатељству. И у овим разним гомидама, влада бејаше готово свуда исто тако неправилна, исто тако немоћна да одржи ред и да оснује какво трајно стање. Кимри, Гали или Иберци бејашу под једнако незналице; под једнако ништа не умејашу предвидети; под једнако их обузимаше несталност њихових идеја, занос страсти, лакомот за ратом, за беспослицом, пљачком, свечаностима, за grubим и дивљачним задовољствима. Једни и други сматрали су као највећу славу, ако могу обесити о груди својих коња, или на врата својих кућа, главу свога непријатеља. Једни и други жртвоваху боговима људске жртве, спаљиваху или убијашу стрелом своје заробљенике, везане о дрво; и једнима и другима је чинило задовољство да се наместе да чове, и да по своме голом телу цртају чудновате украсе, што им је све давало изглед врло дивљачан. Претераност у уживању јаким пића бејаше општа међу њима; трговци из Италије, а нарочито из Марсеља, разношаху те ствари по свој Галији; на више места бејашу стоваришта у које Гали долажаху и даваху коже, жита, стоку, робове за један крчаг вина; „До миле воље је, каже један стари историк, за ликер лако било наћи пехарника“. Таква су, децо моја, суштствена обележја у варвара, таква се она, очевидно, налазе још и данас на многим тачкама наше земље, код народа који су на толико исто нискоме ступњу цивилизације. Сви су се ти знаци варварства налазили исто тако у старој Галији код различитих племена, која су тиме више личила једно на друго него што су се разликовала навикама, предањима и идејама.

„Ипак се не виде међу њима она стална разграничена, оне корените антипатије, она немогућност за сједињењем која се онажа међу народима са стањем првобитно и морално у ствари врло различним. У Азији, Африци, Америци, Енглези, Холандези, Шпаньолци и Французи били су, а и данас су још у честом додиру са урођеницима земље Хиндустанске, Малајске, Црвачке и Индијанске; и поред тога додира, расе су ипак

остале врло раздвојене једна од друге. У старој Галији Гали, Кимри и Иберци нису само живели често у интимном савезу, него су се мешали и у заједници живели на истоме земљишту. Тако се налази усред племена иберског, према ушћу Гароне, једно племе галско, Битурижи, Вивисци, који су дошли из предела Бурже, где је становала маса народности; а то је племе потиснуто дотле једним од првих најезда Кимра, и ту се бејаше мирно сместило; Бурдигала а за тим Бордо, бејаше главно место овога племена, и трговачко стовариште између Средиземног Мора и Океана. Мало даље, према југу, једно племе Кимричко, Бои, живљаше усамљено од своје расе, у земљама иберским, вадећи смоду борову, које се доста налазило у боровим шумама на овоме земљишту. На југоистоку у пределима између Гароне, источних Пиринеја, Севена и Роне, два велика племена кимро-белгијска, Болги, Волги, Волки, Волси, Алекомици и Тектосажи дођоше да се наседе при крају четвртога века пре Христа, усред иберских и галских племена; и ништа не доказује да су ови дошљаци рђавије живели са својим суседима, него што су ови међу собом живели пре њиховог доласка.

„Ма колика, дакле, да је била различност у пореклу, очевидно је опет међу овим народностима владала велика наличност друштвенога стања и обичаја, због чега, нити им је требало много времена, нити им је било сувише тешко да се једно с другим зближе.

„Насупрот свему томе, и по једној савим природној последици, то је зближење било колебљиво, и за кратко је трајало; иберска, галска или кимричка племена прештаху се често, било по невољи или по укусу, да би избегла нападај јачега суседа, да би потражила нову пашу, услед какве унутрашње размирице, или због јединог задовољства за ратовањем, да би јурила за догађајима, на послетку само да би избегла живот досадан и монотон. Од времена најудаљенијега, до првога века пре доба хришћанскога, Галија је била изложена овоме непрекидном и передовном комешању племена; племена су мењала престонице, суседство; ишчезавала су на једној тачки да би се појавила на другој; једни су се с дру-

гима укрштали, једни од других бежали, једни су се у друге међусобно претанали. И тај покрет није се ограничио само на унутрашњост Галије; Гали из свију раса иђаху каткад у безбројним четама да траже на далеко плачку и место где би се могли настанити. Шпањолска, Италија, Германија, Грчка, Мала Азија, Африка, биле су позорице ових галских експедиција, које су иза-

звале дуге ратове, велика комешања народа а кадгод и образовање нових народа. Требаће, децо моја, да вас упознам са унутрашњом историјом наших предака Гада, који заслужују да их пратимо на њиховом дугом путовању. По том ћемо се вратити на нашу земљу наше отаџбине, у којој ћемо се забавити само о ономе, што се у њеним грацима догађало". (Наставиће се)

I ФИЛОСОФИЈА И НАУКА

(ОД ВУНТА)

Од некога времена шири се и међу научним светом мишљење, да је философија наука, која је била на прошла. Овако мишљење полако је продрло и међу саме философе. Философија је своју творачку периоду претурела и она живи само још у историји. Тако се говори по пегде и у круговима самих философа. Данашњи философ према овоме, одужио је свој дуг и најбоље је учинио, ако философске системе прошлости обнови и задржи их у памћењу за садашњост.

И ако не могу да се сложим са одушевљеним мишљењем некојих метафизичара, који, не обзирајући се на ову историјску струју о вредности философије, хоће пошто по то да васпоставе „краљицу наука“ на стари престо Платонске славе и величине, то ипак мислим, да се из дана у дан множе знаци, који наговешћују промену у погледима на задатак философије. Као најважнији знак, чини ми се да је тај, што се увећава број људи, који се баве философским питањима изван круга самих философа од струке. И заиста, док се философи од заната баве сада понајвише интерпретацијом старих и прошлих система и задовољавају се примењивањем филолошке вештине ради објашњења најглавнијих дела философске литературе, дотле је посао самосталне спекулације остављен у део „кору специјалиста“.

Овде видите протестантску теологију, како брижљиво расправља питање: да ли је хришћанској догматици потребна метафизика? Или: да ли ће боље бити за теологију да остави за навек непоуздан метафизички основ?

И, докле теолошки метафизичари позивају у помоћ час Шелинга или Хегла, или старију онтологију, дотле њихови противници сматрају Канта као мислиоца, који је једном за свагда одредио однос религије према философији.

Онамо опет видите католичку теологију, како се упише из петних жила, да поврати старо време славне схоластике! Она вам пази на сваки миг савременог философа, не би ли како год измамила какву мисао, која се већ налази у дистинама Алберта Великога. Срећом, није јој много стало до тога, коме систему философском треба дати првенство, и у томе погледу сретнија је много од своје протестантске сестре, пошто је непогрешни папа препоручио највећег свеца цркве из XIII века Тому Аквина као највећи ауторитет за све клерикале.

Не мање осећа се живи философски покрет у правништву и у државним и друштвеним наукама. Сличности са природоправним рационализмом оба прошла века сусрећу нас и овде, подупирући се на философске величине најскорије прошлости. Ну још од знатнијег дејства јесу без сумње разнолики самостални покушаји философских друштвених теорија, које поничу више из круга правника и народних економа, него из круга философа са катедре и, које већим делом постају и живе у социјалном покрету наших дана.

Али један цењен и уважен правац постоји ипак, који на сусрет овим тежњама заузима положај хладан и самосталан, не нагињући оваким тежњама. Наше историјско испити-

вање хвали се не баш у залуд, да се може мерити са егзактним наукама, што се тиче методског поступања при расправљању проблема. И, поред старе и преживеле злоупотребе принципа корисности у политичком и моралном погледу, сматра оно све, што макар и из дилека личи на „филозофију историје“ као праву смрт свакој правој историји. Ко би могао спорити историцима да нису у праву, кад се на ум узму познати филозофски покушаји? Али, као год што је много лакше препоручити прогонство политике из историје, него се по овоме савету управљати, тако је исто и са ратосиљањем од филозофије. Ко мисли поздравом, да се ње ослободио, тај се обрете тек од једном ухваћен у њезине вигове. Не звони ли девиза историјске школе као какав одјек славне Хегелове изреке: „Што је истинито, то је паметно?“ Заиста, филозофски пророк онога правца у науци, који се данас назива историјским правцем у науци о праву, о држави, о историји, није ни мало мањи од најспекулативнијег између свих филозофа нашега века.

Не мање филозофија је додирнула и оне гране научнога испитивања, које су од ње пре кратког времена врло далеко стајале. То су природне науке. Како би се човек зачудио пре тридесет година, кад би у физикалним у физиолошким делима наишао на размишљања и студије о проблему сазнавања? Старији научници међу нама, још се сећају времена, када је физика само по своје спољном облику збијена била у оквир науке, а по унутарњем облику своје, делала се она на толико дисциплина, колико је различних врста појава било, које је она испитивала. Тежина, светлост, топлота, електрицитет ит.д. објашњавали су се свако на свој особити начин нарочитим принципима и, шта више за објашњење свакоје од ових главних појава узимала се и нарочита теорија о материји. Овако је било и са хемијом, којој је изгледало сумњиво, да ли ће атоми физичара имати значаја и за њу, и, због тог сумњичења задовољавала се час са простим емпиричким схватањем појава, а час опет са неким спољним шематизирањем без икакве научне вредности. Тако се дошло на послетку до тога, да су све хипотезе о главним основима појава сматране као проста помоћна средства

за очигледност и за појимање; или помоћна средства за израчунавање и, никоме ништа није изгледало чудно, нити му је то што год сметало, што су се разне хипотезе измишљале и мењале према потреби и то у разним партијама једне исте природне науке. Ово стање, са којим не можемо бити задовољни, није баш са свим ни данас још уклоњено. Али опет, новијом механичком теоријом топлоте, створена је могућност за једнолику основу проматрања и проучавања великога броја физичких појава. Ова иста механичка теорија топлоте већ се спрема да сведе на заједничку основу појаве хемијске и физичке, примењујући са успехом опште и признате механичке погледе на хемијске процесе једињења. Истина, физичари и хемичари сматрају још овако гледиште о материји као провизорно, и за цело са свим са правом. Али ни један природњак не сумња у то, да се у њему не налази језгра истине, која ће се пуној истини све више приближавати, што се мало по мало буду са разних страна гомилала испитивања, која се подударaju у овој заједничкој основи. Нарочито је опште признање стекло мишљење, да се простим описивањем и везивањем факата и појава једне научне области ништа постићи не може, него да је највиши задатак свих појединих грана природних наука у томе: *да заједнички и удружено раде на филозофском укупином схватању или појимању природе.*

Овоме ширењу филозофске свести може се приписати то, што се данас више но икад, а често више но што би и требало, вентилишу и претресају последња и најошштија питања са особитим интересом. Из основних начела физикалне науке о топлоти, већ се изводе истине, које допиру у најдаљу будућност света (универзума), и, које се не страше да задрмају алком на вратима великоме питању светском: *има ли свет овај краја или нема.* На истој основи посматрања, раширио је закон о одржању снаге своју принудну и необуздану владу над целим живим светом, поништивши савршено у физиологији и онако усколебано мишљење о специфичним животним силама. С друге стране опет давно напуштени проблем развића органских форми добија све већи утицај у биолошким наукама. Укореена мишљења о значају природних си-

стема оборена су, и скоро заборављено питање постојању свега живог покреће се поново на дневни ред. Истина, још се колеба борба у области теорија о развићу, како да се сложи целисходност органских производа природе са строгим законом узрочности у природи, али се већ увиђа, да се ово питање коначно може расправити само тако, ако се појмовима „цељ“ и „узрок“ по ново прије са оружјем, које нам на расположење ставља данашње стање теорије сазнавања.

Докле у овој тачци природна наука очекује од филозофскога рашчлањивања појмова решење једне тешкоће, у коју се запеглала, дотле је она почела с друге стране да осваја за се једну дисциплину, која се до сада увек филозофији прибројавала. Из физиологије чулних органа применом научне методе опита и проматрања на унутарње искуство, мало по мало издвојила се нова наука тако звана *експериментална психологија*, која по целој суштини својој изгледа, као да је једино позвана да буде посредница између природних и духовних наука.

Али не само поједине гране емпиричког испитивања воде нас право у наручје филозофије, него и најапстрактнија основа природних наука, сама математика, није остала не додирнута од филозофије. Овде видите, како се трансцендентним геометријским спекулацијама тражи неки општији појам о простору, који би био слободан од окова очигледности. Тамо видите опет, где се најопштији закони механике по ново испитују и тражи им се порекло и поузданост. На трећој страни опет примећује се дубока и мислалачка спекулација о суштини и постанку бројева и о логичној основи опште анализе. На сваки начин, ово је огромна разлика и прави контраст од старије генерације математичара, којој је једино било стадо до саме примене а ни мало до испитивања и оверовљавања основних појмова.

Овака новија филозофска струја, мора се непоречно сматрати као врло повољан знак. Сваки мора признати, да је онај компетентнији за пресуђивање најопштијих питања из једне науке, коме су и специјална питања из исте науке добро позната, него ли онај, коме је ствар само делимиче позната. Али ова ствар има још једну страну. Стручњак се може с

већим правом позивати на ову компетентност само тако, ако поред специјалнога знања буде имао и онај широки поглед филозофски да јасно прегледа везу и однос своје области знања са другим гранама човечијега знања. Морамо овде признати, да нам слика филозофа „специјалисте или стручњака“ са овакога гледишта ни мало сјајна не изгледа. Правник, народни економ, историк итд. сваки од њих доноси собом без сумње плодне мисли и погледе приступајући расправи етичких проблема. Али је опет за то, свакоме увиђавно, да се етика не може засновати на римском праву или на законима економнога промета и саобраћаја, као год што се бављењем са зоолошким, ботаничким и физиолошким студијама, не може стећи компетентност и преимућство за разрешавање питања, која спадају у задатак теорије сазнавања и метафизике. Нико ово боље појмнио није, као оштроумни оснивалац модерне народне економије Адам Смит. Пишући своју „Теорију моралних осећања“ није се нигде ни дотакао принципа, на којима је засновао своју економску теорију у делу „Благостање народа“. И, кад човек прегледа садржину и једног и другог дела, никад му не би ни на ум пада мисао, да су оба поникла из главе једног и истог човека.

Филозофска спекулација, која се креће у границама појединих наука показује јасно, да је ствар само с једне стране добро схваћена, а да се за другу страну, која је претежнија, није ни мало бринуло. Није велика штета, што се није водило рачуна о свему што је у старије и у новије доба рађено на решењу појединих научних проблема. Шта више ову нехатност може нам надокнадити под извесним погодбама оно преимућствоизвесне простодушности и незаинтересованости у суђењу са којима се приступало расправи научних проблема. Ко ће замерати за овај немар каквоме лажику у филозофији, кад му сами филозофи од позива по кад што са примером предњаче у оваком раду. Одиста, ни једна струка, не стоји у овоме погледу горе од филозофије. Од аутора каквог филозошког, историјског или природњачког дела, тражи се не само темељно познавање предмета, већ и свега најважнијега што је по томе предмету пре рађено. Филозоф једини, као да је ослобођен од овога захтева.

Каква погрешна мисао може бити деведесет и девет пута оборена и поништена, па опет није човек сигуран, да неће и стоти пут искрснути и заузети такав озбиљан значај, као да се пре тога никад жива појављивала није.

Може се рећи, да овака судбина стиже философију због огромности и пространства њезиних предмета. Донекле је само тако. По себи се разуме, да је лакше прибрати и прикупити материјал за расправу каквог специјалног питања из области посматрања или литерарне критике, него извести н. пр. на чистину питање о постанку и значају закона узрочности. Ну из овога не излази, да философ сме при расправи последње проблеме поступати тако, као да живи у добу јонских физичара. Много је дубљи узрок оној појави, оном одстрањивању, које се све у већој и већој мери развијало између философије и појединих грана научног испитивања. Како ја мислим узрок лежи у томе: *што је садањи однос између философије и појединих наука постао врло непоуздан, несталан и немогућан.* Одавно се почело ово увиђати и, поодавно ствара се једно мишљење, које иде на то, да постави правилан однос између философије и осталих наука. Ну овај се обрт врши полако, борећи се са разним препрекама, које долазе од моћне историјске традиције. О значају и нужности овога новог обрта ствари, требало би и философија и остале науке да воде више рачуна, него што су то досле чиниле.

Старима је била философија наука у опште. Пошто су се уздржале митолошке представе, философија је гледала да задовољи потребу заједничког и једноликог погледа на свет. У времену цветања јелинске философије почеле су се брижљиво обделавати поједине гране, нарочито математичких и природних истраживања, али су ове научне гране ипак остале у вези са великом мајком наука и сматране су као додаци или допуне философије.

Тек у доба пропадања античке културе, пада полагаано развиће појединих наука. Оно царство Птоломејаца у главној вароши Александрији, где се први пут грчка философија посестримила са источњачком мистиком да се после заједно са њом закопа у гроб, у исто је време огњиште читавога реда научних грана, које и дан дањи цветају самостилним испитивањем. Овде је основао Евклид још у трећем

веку пре Христа ону методу у геометрији, која је владала у настави до наших дана. У исто је доба решио Архимед Сиракуски основну проблему механике помоћу теорије о полузи и закона о преношењу притиска код течности. Овде је на један век доцније Хипарх положио основе рачунској астрономији, применивши ексцентричне кругове и теорију епицикала. За овима долази доцније читав ред јаких математичара и астронома чак до Птоломеја, чије је чувено дело о системи света владало астрономијом кроз цео средњи век.

Већ за доба Евклида, опет у Александрији, опажа се, како зоолошка и антрополошка испитивања узимљу већи полет. Први пут овде заснована је анатомија на систематичном расуђивању тела. И на овој истој основи у другом веку после Христа створио је Гален систему физиологије и медицине, као трећи стуб природних наука за доцније векове поред Аристотелове физике и Птоломејеве астрономије. У вези са славном александријском библиотеком положен је темељ и првим почецима филолошке критике и литерарно-историјског испитивања.

Уобичајено је у нас да из подсмевке називамо „александризмом“ тесногруде научне радове, којима оскудева шири поглед и шира основа. Чинећи ово закидамо значај великој услузи овога културнога развитка. Ипак најкарактернији знак појединих научних грана, које су се подигле до самосталности у периоди александријској састоји се у томе: што су се овде први пут поједине науке одвојиле од философије и удариле засебним путем, оставивши философију на другоме путу. И, док је философија бавећи се фантастичким сањаријама сишла са земљишта научне методе и изгубила сваку основу, дотле су се поједине научне гране задубиле са особитим интересом у мучни детаљни рад.

Од тога се доба датира раздвој обе гране људскога знања. И ако се схоластични средњи век трудио, имајући за узор Аристотела, да споји и помири природне науке са философским студијама, опет му није овај посао за руком пошао. А било га је тешко и извести, нарочито с тога, што се већа и искључна пажња поклањала природним наукама. Ипак је у ово доба изгледало, као да је философија повратила себи изгубљени сјај и величину,

коју је у старом веку имала. Ну ово је била само привидна владавина философије, јер су теолошке догме још свуда држале у оковима слободан покрет мисли.

Ово се стање променило сасвим у време обнове наука. Философија се мало по мало искобела из ропства теолошког, носећи истина још на себи ожиљке теолошког притиска. У појединим гранама наука појавио се самосталан покрет научног испитивања, сличан доста са оном александријском периодом, само много снажнији од ње. Док је одушевљење за античку културу безбројне снаге покренуло на филозошке и литерарно-историјске послове, дотле се опет појавио жив интерес на пољу природног и научног проматрања. За великим географским открићима, дошла су астрономска открића, која су се крунисала: признањем и потврдом Коперникове системе света. За тим су дошли велики успеси физике и механике, анатомије, физиологије и природне историје, и на послетку мало доцније први почеци научне хемије и геологије.

Поред ових многобројних наука, које су се из сна пробудиле да отпочну нов живот, заузела је философија одвојен положај. И ако су се њени представници ретко кад устезали, да јој не припознају достојанство највише науке, то је овај захтев ипак мало одговарао стварности с тога, што су се остале гране наука ретко кад потчињавале трајној и дугој зависности од философије. Пре би се могло противно тврдити. Пошто је хуманистички покрет прошао, не могао да покрене самосталне философске творевине због тежње управљене искључно за неговање стародревности, остале су егзактне науке као једине, којима је главна команда у философији припала. Овај утицај егзактних наука извршио се полако и ћутке без знања и хотења самих философа, а никако из каквог легитимног односа зависности, који би био признат и од самих философа. Нарочито метафизичке системе одбијале су одсечно од себе овај легитимни однос, и биле су више склоне, да по примеру Платоновом признаду искључну превласт философије. Тако је завладала извесна замршеност између обе стране, не гледећи на неке пролазне једине науке. Обе су полагале извесна права једна на другу али до чистог пресуђења, шта је чије и докле је, није се никако ни дошло. Фактички, по-

утицаје, могле су се више хвалити са потпуном независношћу. Философија се опет сама хвалисала, да је потпуно независна од свачијег утицаја, а овамо се није могла никад да сачува од утицаја других грана научних, па ма се тај утицај и несвесно вршио. И, у колико се мање признавало право оваких утицаја, у толико су исти остављени били случајности и једностраним утисцима, који су доминирали код појединих философа при склапању њихових система, њихових самосталних погледа на свет.

Ни један се човек не може да отргне од утицаја идеја, које владају у оном времену у коме он живи. По себи се дакле разуме, да су и поједине идеје времена морале наћи свога израза у философским системама. Та околност, што се овај утицај више прикривао, него што се јавно признавао, спречавала је потпуну снагу утицаја. Наслађајући се на традиције античке и схоластичке философије, почела се од тада философија сматрати као наука о схватању света, о погледу на свет, која стојећи на својим рођеним ногама једино зависи од поузданости појмова, које је сама пронашла. Једностраност поједине системе изравњавала се у неку руку тиме, што су у једно исто време егзистирале многе системе једна поред друге. Па како је свака од ових система подазила од својих засебних принципа и помоћу њих једино на свој особити начин и стојала у вези са духовним покретом свога времена, то су тек све системе укупно могле дати праву слику научне свести онога времена, у коме су владале и живеле. Јасно је дакле, да су ова допуњавања појединих система међу собом као и њихов утицај с дана на дан све тежи постајали, у колико су се више развијале поједине гране људског испитивања. Тако је са растењем и напретком појединих научних грана, расла у исто време и опасност, која је претила да одвоји савршено философију од осталих наука.

Код Декарта, оца свих метафизичких система, које су се после њега појавиле, примећује се јасно преимућствени утицај моћног правца модерног изучавања природе. У његовој методи, у садржини његових мисли, у развићу мисли, опажа се савршена владавина математике. Тако је једностран утицај математике, да је овај философ са врло малим ра-

зумевањем изишао на сусрет физикалним идејама једнога Галилеја, које су тако широк и огроман значај имале. Сва тежња његова могла би се свести на то, да схвати и разјасни механизам природе на основи геометријских апстракција. Уз ово долази његова метафизика, која се лелеја час на страну теолошких а час опет на страну природонаучних интереса и, у којој се омеда моћан утицај схоластичких предања.

Теолошки карактер у философији, коме је постанак у хришћанству уклоњен је из философије тек код Спинозе, али га опет није са свим нестало. И ако је онтолошки доказ о Богу из златнога доба схоластике тек код овога оштроумног Јевреина добио своју строгу философску форму, то је имак љубав божја која обасиљује цео свет и која је у Спинозиној етици достигла свој вршак, једна метемпсихоза Аугустинове мистике. Философија Спинозина добила је снагу из природних наука; добила је живот из оне идеје бесконачности, која се распламтела у Коперниковој системи света.

Разни правци са разних страна утицали су такође на философске мисли Лајбницево. Али најјачи мотив лежи у његовим сопственим математичким идејама. Онај појам непрекидности, прелажења у различност од коначне величине помоћу бесконачно мале разлике; појам који је играо најважнију улогу у концепцији диференцијалног рачунања, јесте тај баш, који је код Лајбница од једном расветлио и утврдио метафизичке мисли, које су пре овога појма врло дабаво стајале. Не може човек никако боље представити себи огромни утицај, који је једна једина идеја имала на цео философски систем, него ако разгледа понашање два тако различна мислиоца, као што су Спиноза и Лајбниц, према једној и истој проблеми. Проблем међусобног утицаја тела и душе стоји пред обојцом философа и обојца га морају да реше. И сваки га решава на свој начин полазећи од идеје, која влада у његовој системи. Код Спинозе н. пр. бесконачност Божја, или бесконачност супстанције свих ствари, захваћа у исто време и бескрајност својстава (особина): два така својства јесу мишљење и простирање. Бескрајно мишљење мора да обухвати сва могућа тела као представе, исто тако као што их бескрајно простирање *de facto* у себи држи. За сваку идеју

мора постојати реална ствар, која јој одговара и обратно. Наизменични однос телесног и духовног света постаје на овај начин логична последица принципа бесконачности. Код Лајбница, води непрекидност ствари, основни принцип свега биће, право у наручје универзалној хармонији. Јер непрекидност сама собом чини, да уза свако биће мора још неко друго постојати, које се од њега бесконачно мало разликује. Уз ово друго долази треће, четврто итд. до у бесконачност. Закон непрекидности постаје на овај начин закон хармоније који гласи: сва бића, сви створови стоје једно према другоме у унутарњем односу. Према овоме наизменични однос између тела и душе само је један специјалан случај општега принципа.

Далеко од овога правца и од оваких мисли континенталне метафизике, кретала се енглеска философија искуства. Једна философија здраве памети, то је енглеска философија, и она је од почетка још налазила снагу своју у култивисању две области: теорије сазнавања и моралне философије. Обделавањем ове две гране искуства извршила је енглеска философија велики утицај на опште развиће мишљења, стојећи увек далеко од покушаја: да се удуби до дна у испитивање проблема с оне стране света, и да тим начином заборава практични задатак истинског живота, као што је то континентална философија радила. Теорија сазнавања код Енглезе постала је као допуна емпиричног испитивања природе, а морална философија као допуна емпиричког испитивања политике и јуриспруденције. Обе гране, и теорија сазнавања и морална философија, и ако су у опште живеде у појединим наукама и крепиле се духом који је у њима владао, нису се опет на њих ослабљале већ на психолошка посматрања и рефлексије. И, психологија, која је овим начином постала основа свега философскога рада, била је заиста психологија здравог разума човечијег. Она се састојала у јасном и скромном а често и једностраном мерењу и процењивању обичних факата, не трудећи се нарочито да прозре дубље и у суштину и у однос тих факата. Као што Вако Веруламски своју енциклопедију и науку о методама није позајмио из наука, које су постојале и из метода, којима су се служиле, него је задатак своје фи-

достојте је нашао у томе, да она показује пут и прописује законе за остале науке, тако су у главnome радили и сви његови следбеници. Ма колико да су се разликовали путови ових емпиричара од путова, којима се кретала континентална метафизика, однос између философије и појединих наука био је и овде сличан ономе односу, који је на континенту владао.

У философији немачког просвећења утицали су на разне начине једно на друго енглески емпиризам и Лајбницево идеје. Али је Кант био први у коме се саставила ова духовна правца и произвели онај чудновати производ дубокомислености, која хоће код сваке проблеме да зарони до на дно њезино, показујући при томе увек велику обазривост и сумњичење. Чедо мешавине ова два правца јесте Кант о чијим се противуречностима и дан дањи интерпретатори Канта једнако прениру и бакћу. Ма како да је Канту јасан био у души задатак који има да реши, то је ипак заиста тешко било решити га. Жртвовати емпиризму методе старе метафизике са свим оним што је она о чулном и надчулном свету тврдила и доказивала, а опет за то спасти поузданост вере у највиша добра, којима је ова метафизика тежила, то је био задатак заиста достојан највећих напрезања. Кант је гледао да га разреши тиме, што је три стуба наше вере у надчулни свет: идеју Бога, слободе и бесмртности истргао из области метафизичкога сазнавања и пренео у област моралних захтева и потреба, послуживши се том приликом идејом о слободи воље као спопном (посредницом) између царства искуства и онога што је ван круга искуства; што је са оне стране света, куда упремо своје слутње и наде. Слобода воље појављује се као резултат непосредног унутарњег искуства, вели Кант, а ми међу тим сваки акат воље увршћујемо у непрекидни ланац емпиричких узрока и дејстава. Решење ове противречности састојало се по Канту у томе, што се све искуство не односи на ствари какве су оне по себи*) у суштини, већ се односи на појаве,

то ће рећи на ствари онакве, какве се оне у нашој свести појављују под утицајем закона нашега схватања и мишљења. Такав један закон наше свести јесте и узрочно везивање појава. Ако ми акте воље потчинимо принципу каузалитета, онда ваља према овоме радње воље и да пресуђујемо као појаву у свези са другим појавама. Ако узмемо нашу вољу као слободну, онда морамо схватити наше унутарње биће онако како је оно по себи, независно од закона, који влада у појавима узрока и дејства.

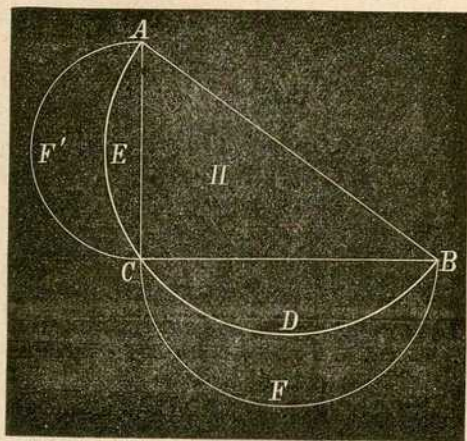
Са оваким погледом на ствари истицао се захтев у два правца да се створе философске дисциплине, које би могле заузети место старе метафизике. С једне стране могао се имати преглед појмова који су у нама инвентарисани и помоћу којих се предмети спољњег света претварају у облике зависне од појава, што владају у нашој свести. Како су ови наши појмови старији од сваког искуства и иду пред њим, то се могу у њима изнаћи принципи, који не морају чекати искуство да их оно потврди за истините, него који ће бити à priori меродавни за свако искуство. Дисциплину, која је на овај начин постала назвао је Кант „*Метафизике природе*“. С друге стране опет дата је могућност да се може испитивати факат слободне воље, у којој нам се открива наше унутарње биће у односу на захтеве и последице, које из овога факта излазе за морални свет и за наше сопствено учешће у њему. Тако је постала Кантова „*Метафизика правд*“. И ако су се обе ове групе по имену наслањале на стару метафизику, то су оне опет сдржином својом ближе стојале енглеској теорији сазнавања и моралној философији. Обе су се врло смотрено ограничиле на највише принципе емпиричног схватања природе и емпиричке моралности. Али основно схватање било је овде са свим друкчије него код Енглезе; и овде је промолела свој прст опет немачка метафизика. Опште принципе објашњавања природе рачунао је Кант да иду пре појединих искустава; а закон морала био му је једно правило које у нама лежи и које се код сваке моралне радње примењује, али које је опет за то само по себи независно од свих мотива искуства и од чулних наклоности, којима је постанак у искуству.

*) То је она сатанска виспрена идеја Кантова, која мршише и на стару метафизику и на нову теорију сазнавања, позната код Немаца под насловом „*Das Ding an sich*“ о којој су читаве студије писане. Веран отисак предавнога стадијума.

LUNULAE HIPPOCRATIS. — PELECOÏD. — ARBELUS. —

WWW.UNILIB.RS

I.) Ако на хипотенузи неког правоуглог троугла — чије су нам стране познате — опишемо полукруг, коме је пречник позната хипотенуза, и ако на катетама као пречницима опишемо друга два полукруга, онда је збир обеју површина (двају месеца) једнак површини задатог троугла.

Доказ: Ако обележимо $\frac{AB}{2} = r$, $\frac{CB}{2} = r'$ и $\frac{AC}{2} = r''$; даље површину троугла са II, и површине оба месеца са F и F', — онда је површина полукруга са полупречником r једнака $\frac{r^2\pi}{2}$ а површина троугла II = $r' \cdot r''$. Одузмемо ли површину троугла од површине горњег полукруга, добијамо збир површина оба сегмента CBD и AEC, дакле: $(\frac{r^2\pi}{2} - r' \cdot r'')$.

И тада ће бити збир површина оба полумесеца:

$$\frac{r^2\pi}{2} + \frac{r'^2\pi}{2} - (\frac{r^2\pi}{2} - r' \cdot r'') = F + F', \text{ или}$$

$$(r^2\pi + r'^2\pi - r^2\pi) + r' \cdot r'' = 2(F + F').$$

Па како је у овој једначини трином узради једнак нули, јер поједини чланови јесу површине сличних кругова на хипотенузи и обе катете, а по једном геометријском правилу јесте збир сличних слика над катетама једнак слици над хипотенузом, то нам онда остаје:

$$\frac{r' \cdot r''}{2} = II = F + F' \text{ qu. s. demon.}$$

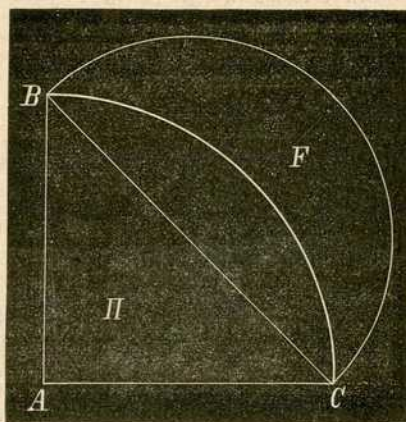
Додатак 1. Ако је троугао равнокрак — правоугли, онда је $r' = r''$, и из доказане

једначине следи, да је: $\frac{r^2}{2} = F + F'$, или $\frac{r'^2}{2} = F + F'$; т. ј. половина квадрата подигнутог на једној катети равна је површини оба полумесеца.

Додатак 2. Већ из овог се види, да се површине луковима ограничених слика могу изразити површинама праволинејних слика.

Примедба. Хипократ из Хиоса живео је у 5. столећу пре Христа; а овај задатак познат је под именом Lunulae Hippocratis — месеци Хипократови.

II.) Ако се у једном квадранту повуче тетива и на тој тетиви као пречнику подигне полукруг, онда је површина месеца једнака површини равнокраког правоуглог троугла.

Доказ: Ако узмемо $AC = AB = r$, и ако половину хипотенузе изразимо у полупречнику r, онда је $BC = h$ ово једнако:

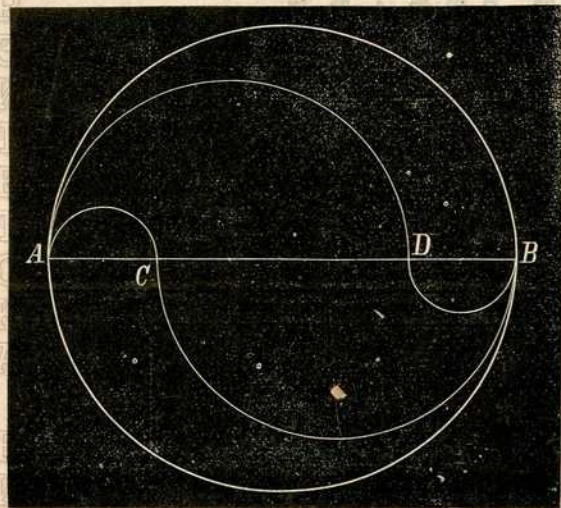
$$h = \sqrt{2r^2} = r\sqrt{2}, \text{ а } \frac{h}{2} = \frac{r}{2}\sqrt{2}.$$

Па како је површина квадранта = $\frac{r^2\pi}{4}$; површина троугла $ABC = II = \frac{r^2}{2}$, површина полукруга са пречником h једнака $\frac{h^2\pi}{8} = \frac{r^2 \cdot 2\pi}{8} = \frac{r^2\pi}{4}$, — то је онда $F = \frac{r^2\pi}{4} - (\frac{r^2\pi}{4} - \frac{r^2}{2})$, или $F = \frac{r^2\pi}{4} - \frac{r^2\pi}{4} + \frac{r^2}{2} = \frac{r^2}{2}$, а ово је II т. ј. површина троугла.

Додатак. И овде се види да се површина полумесеца може изразити површином праволинејном. — Ако је $r = 1$, тада је $F = \frac{1}{2}$

т. ј. површина полумесеца једнака је површини квадратне јединице мера. —

Ш.) Ако се у пречнику познатог круга узму две произвољне тачке C и D , па се над AC и AD опишу полукружии с једне стране, — затим над BC и BD као пречницима полукружии с друге стране пречника AB , — онда је обим од тих полукружии затворене слике једнак обиму задатог круга.

Доказ: Ако узмемо да је: $AD = d'$, $BD = d''$, $AC = d$ и $BC = d'$, онда су обими, појединих полукружии: $\frac{d'\pi}{2}$, $\frac{d''\pi}{2}$, $\frac{d\pi}{2}$ и $\frac{d'\pi}{2}$.

Обим Π добивене слике биће по томе:

$$\left(\frac{d'\pi}{2} + \frac{d''\pi}{2}\right) + \left(\frac{d\pi}{2} + \frac{d'\pi}{2}\right) = \Pi; \text{ или } \frac{\pi}{2} (d' + d'') + \frac{\pi}{2} (d + d') = \Pi.$$

Бацив свој поглед од ове једначине на сликувидимо, да је $d' + d'' = d$ т. ј. пречнику круга, а тако исто, је и $d + d' = d$; те с тога је: $\Pi = \frac{\pi}{2} \cdot 2d = \pi d$. — Међу-

тим πd није ништа друго до обим круга, дакле је одиста $\Pi = \Pi$ ако са Π означимо обим круга. —

Додатак 1. Горња слика која је ограничена са четири полукружии зове се *Пелекојид*.

Додатак 2. Ако тачке C и D леже у првој и трећој четвртини пречника AB , онда одмах добијамо: $\left(\frac{3d\pi}{8} + \frac{d\pi}{8}\right) + \left(\frac{3d\pi}{8} + \frac{d\pi}{8}\right) = \Pi$,

$$\text{или } \frac{d\pi}{2} + \frac{d\pi}{2} = \Pi = d\pi$$

IV.) Кад се над два произвољно дуга комада пречника једног полукружии опишу полукружии на истој страни с датим полукружии, тада је она површина што је ограничена са три полукружии једнака ономе кругу, коме је пречник у тачки поделе подигнута управна.

Доказ: Површина мањег полукружии јесте $\frac{AC^2\pi}{8}$, а површина већег полукружии јесте $\frac{BC^2\pi}{8}$. Површина пак задатог полукружии јесте $\frac{AB^2\pi}{8}$, или $\frac{(AC + BC)^2\pi}{8}$.

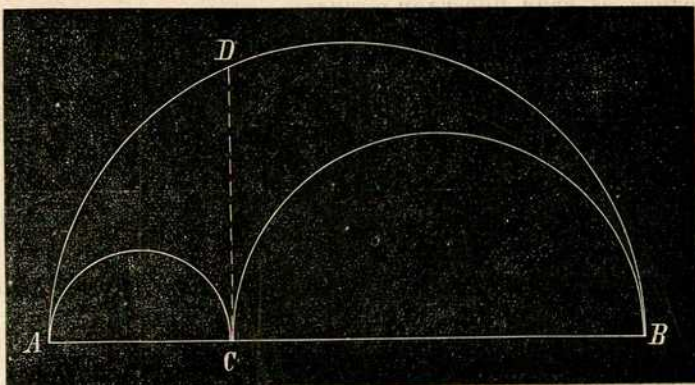
И према овоме површина $Arb.$ ограничене површине биће:

$$\frac{(AC + BC)^2\pi}{8} - \left(\frac{AC^2\pi}{8} + \frac{BC^2\pi}{8}\right) = Arb.$$

Но како је квадрат над збиром двеју црта једнак збиру квадрата над појединим цртама више двогубом правоугаонику од обеју црта, то онда горња једначина прелази у ову:

$$Arb. = \frac{(AC^2 + BC^2 + 2 AC \cdot BC)\pi}{8} - \frac{AC^2\pi}{8} - \frac{BC^2\pi}{8}; \text{ и по редукацији}$$

$$\frac{1}{2} Arb. = 2 AC \cdot BC \cdot \pi, \text{ или: } Arb. = \frac{AC \cdot BC \cdot \pi}{4}$$

Овај производ $AC \cdot BC$ јесте од двеју црта правоугалник који је по једном геометријском правилу једнак квадрату управне у тачки C , пошто је у овом случају $(AC + BC)$ пречник задатог полукружии. Према овом је најзад, пошто је $AC \cdot BC = CD^2$.

$Arb. = \frac{CD^2\pi}{4}$, а ово је тек површина једног круга са пречником дужине управне CD .

Додатак 1. Површина ограничена од такова три полукруга зове се *Арбел* (Arbelus). —

Додатак 2. Ако поделна тачка *С* пада у само средиште задатог полукруга т. ј. у тачки $\frac{AB}{2}$, онда су оба мања полукруга једнака, у правна је једнака полуиричнику, и *Арбел* је

раван кругу коме је иричник полуиричник самог задатог круга. —

Из дела „Brockmann's Planimetrie“ горње задатке самостално израдио

ПРЕДАВАЧ НЕГОТИНСКЕ ГИМНАЗИЈЕ.

ЋОСТА ЈВКОВИЋ

ПЕДАГОШКЕ СТВАРИ

ПИСМЕНИ ЗАДАЦИ У ШКОЛИ

Писмени задаци у гимназијама и реалкама у нас се први пут обавезно уводе правилима од 20 октобра 1883 године. До тог времена писмени задаци ако су и давани, они су давани по увиђавности самог наставника, никад пак по плану, који би обвезивао како наставник тако и ученике. Осим тога, такви задаци ретко су кад давати у школи на часовима, него су давати као домаћи задаци. Најпосле оцене, које би поједини ученици из ових задатака добијали, нису никад у књигу оцена увођене, те за то на прелазак ученика нису никаква утицаја имале, док по садашњим правилима о писменим задацима оцене из тих задатака имају на прелазак ученика са свим пресудан утицај.

Као што се, дакле, види, правилима о писменим задацима у школи од 1883 године створен је у нашим средњим школама нов ред ствари; тим правилима створено је за оцену ученичких способности ново мерило, које као новост заслужује да се добро на око узме, и да се у свима својим последицама марљиво оцени.

* * *

Пре свега ваља се упитати, каквом се циљу тежи са писменим задацима у школи? На ово питање одговарају нам сама правила о тим задацима. Из тих правила као да излази да се ови задаци за то дају да сви ученици у сваком двомесечју по неколико оцена добију, те да се на тај начин дође до такве двомесечне оцене, која ће правом ученичком знању најпотпуније одговарати, и спречити могућност да и неспремни у старије разреде прелазе.

Ово ће бити прави смер нашим правилима о писменим задацима у школи, а све друге користи, које би долазиле од писмених задатака, могу се слободно и не споминути, јер њих може бити и не бити: све зависи од тога, како се с тим задацима поступа.

Овакав смер писмених задатака у школи чини, да су ови задаци као наставна и испитна мера веома неударна, док се, с друге стране, помоћу ових задатака најмање до праве оцене ученичког знања долази.

Колико су овакви писмени задаци као наставна мера неударна, најбоље се може оценити, кад се размотри шта се са тим задацима постиже. Шта се, дакле, постиже? Очевидно ништа друго него то, у којој је мери ученик предавани одсек овог или оног предмета усвојио, или — боље рећи — овим се задацима иде на то да се наставник и писменим путем увери, да су ученици његова предавања схватили; да су пак писмени задаци и за то, да се предмет понови, о том ће бити говора доцније. Тим начином или ће се дознати, да је велики број ученика предавани одсек у главном схватио, или ће се дознати да није схватио. У првом случају наставник је добио уверење, да му труд није био у залуд, и да своја предавања у истом правцу може и даље наставити. То је најбољи случај, какав се у настави једног предмета може замислити, — случај какав се само вештим и опробаним наставницима може десити. У другом случају т.ј. ако се дозна да велики број ђака предавани одсек није потпуно схватио, савестан и обазрив наставник неће дуго премисљати шта му ваља чинити: његова прва брига биће то, да свршени одсек предмета још једном пређе, и да се на

њему дотле заустави, док не види да га је највећи број ученика разумео.

Писмени задаци, дакле, дају могућност наставнику да свој рад оцени; ови му задаци служе као мерило, којим он мери како свој наставни метод, тако и ђачку спремину и схватљивост, онако исто као што му и усмена прочитивања на то служе, кад их чини у намери да дозна, да ли су га ученици разумели.

Одатле природно излази правило, да се овакви задаци не могу оцењивати оним оценама, које на прелазак ђачки утичу, и да је садашње давање оцена из писмених задатака таква мера строгости, која се не да ни с једног гледишта правдати.

Оцењивање писмених задатака са законским оценама веома личи на старинско батињање: задата је лекција, ђак није научио — дај удри батине.

Тако је и са писменим задацима. Наставник је предавао један одељак свога предмета десет или двадесет дана. За то време могло је се десити, да га је велики број ученика слабо разумео, или да су поједине ствари у предавању тамне остале: то све зависи од личности наставника и његове предавачке вештине. Дошао је сада на ред писмени задатак, али задатак буде тако израђен, да највећи број ученика заслужи и добије рђаву или слабу оцену. Ка овоме ваља додати још и то, да рђаво израђени задаци могу долазити и због тога, што наставник није изабрао такве задатке, који развитку ђачком одговарају, али такав рђав избор задатака и пак не може зауставити наставника да ђацима рђаве оцене у дневник школски не забележи. У осталом наставник може погрешку у избору задатака учинити и кад усмено пропитује, али се така погрешка обично веома брзо опази, те се бар не мора учинити и друга погрешка, да се ђацим рђаве оцене са туђе кривице бележе.

Према томе, садашње оцене из писмених задатака не само да личе на старинске телесне казне, него их још у многоме превазилазе; јер ма колико да су те казне биле нечовечне, и пак готово нико не памти случај, да је због незнања лекције била половина ђака бијена, док сада неће бити никакав редак случај, да половина разреда за своје задатке слабе оцене добије.

* * *

Оцене из писмених задатака спадају у ону врсту васпитних и наставних мера, којима се ништа или веома мало постиже; ово је једна од оних мера, које ђаку наду на бољу оцену не могу оживети, јер он још у почетку школске године добија уверење, да му се рђава оцена може и онда дати, кад га нико није ни прочитао. С друге стране они ђаци, који се недозвољеним начином туђим радом користе, у писменим задацима добијају највише прилике да виде, да се и без свог труда може добро пролазити.

Али, што писменим задацима њихову вредност највише потиру, јесте поглавито та околност, што оцене из тих задатака готово једино одлучују, да ли ђак у старији разред прелази, или остаје да исти разред понови.

Позната је ствар да у препуњеним разредама, нарочито млађим, ретко бива да једног двомесечја исти ђак два пут буде прозван, и да две оцене добије; на против, има честих случајева, да ђак у једном двомесечју и не буде прозват. С друге опет стране, ђак мора у истом двомесечју добити бар две оцене из писмених задатака, а може их добити четири или шест: то све зависи од предмета и броја ђака у разреду. Из тога пак излази, да ће на крају два месеца оцене писмених задатака бити претежније, него ли оцене усмених одговора. Према томе, оцене писмених задатака одлучиће, који ђак на крају школске године прелази а који понавља.

Као што се из овога види, наставник може ђака и не познавати, може му не знати ни имена ни презимена, ни његове добре ни његове слабе стране; наставник по нарави својој може бити веома добар човек, може бити прави човекољубац — али све ово помоћи неће, јер он свом ђаку мора дати и онда слабу оцену, докле га још ни видео није, а где ли упознао, само ако му задатак не буде добро израђен. Па и онда, кад је наставник у неко доба године своје слабе ђаке колико толико упознао, он на поправци њиховој може веома мало радити, јер за то времена нема, и његово најдрагоценије време, које би се у настави могло најзгодније употребити, њему одузимљу писмени задаци. Ови пак губици у времену не изnose мало: они

у неким предметима износе годишње 30 часова, у неким 25, 20 или 15 часова за читаву годину. Али узмимо оно што није у ствари, узмимо да ови губици не износе више од 15 часова за читаву школску годину; да ли је то време у настави незнатно да се о њему може и не водити рачуна? Питајмо о томе наставнике ма које науке у гимназијама, они ће нам одговорити, да за 15 часова могу упознати велику већину ђака са почецима најтеже науке, која се у гимназијама предаје. Колико ли се пак више за 15 часова може учинити са оним ђацима, који су већ у науку уведени? А све ово драгоцено време мора да се изгуби, те да се што више оцена забележи ђацима на основу писмених задатака, макар наставник немао ни толико уверења о појединим таквим задацима, да су бар права својина оних, који су на њима потписани.

* * *

Као што је напред разложено писмени задаци у нашим гимназијама имају одлучан утицај на прелазак ђака у старије разреде. Али тај одлучан утицај и јесте најгора страна писмених задатака, јер ти задаци нису нити могу бити право мерило ђачког знања и ђачке спреме. Позната је ствар да од мисли до пера није тако кратак и утрвен пут, међу наставницима пак зна се и то, да има доста ђака, који су у писменим задацима назадни, док ти исти ђаци при усменој настави показују у главном довољан напредак.

Питаће когод, откуда разлика између усмених и писмених одговора ђачких? Може лако бити да ова разлика у неколико долази и због тога, што се наши ђаци још од малена навикавају да ништа самостално не раде, и да се увек на туђу помоћ базирају. Али биће да је томе главни узрок тај, што у датом одељку науке нису добро извежбани; па као што путник незнајући добро пута запиткује кога год сретне, да ли није погрешан пут узео, тако исто и неизвежбан ђак сваки час на свог наставника погледа да на лицу његовом прочита, да ли у свом раду није какву погрешку учинио; а ђачко око веома је бистро да из црта на лицу и наставникову мисао прочита. Дозна ли ђак оваким освртањем на свога наставника да

је ма какву погрешку у раду учинио, он ће ту погрешку потражити, и често веома брзо наћи.

Са свим друкчије бива код писмених задатака у школи. Ту се ђак нема на кога освртати, ту је он остављен самом себи као путник, који пута добро не познаје, а о путу нема кога да упита, узме ли једном погрешан правац, он се сâм поправити не уме.

То су, по свој прилици, узроци, са којих су ђацима усмени одговори увек много лакши, него ли писмени одговори. Ну нека су томе који му драго узроци, тек се не да порећи, да су писмени одговори ђацима далеко тежи, него ли усмени одговори, и да су према томе оцене писмених задатака далеко строжије, него ли оцене усмених одговора, као што се то најбоље види на оним ђацима, који на усменом пропитивању заслужују добре оцене, док у писменим задацима често и слабу оцену добију.

Оно, истина, бива и то, да добру оцену у писменим задацима добију и они ученици, који такву оцену на усменом пропитивању никад не би заслужили, али се ово последње обично дешава у оним разредима, који су ђацима препуњени, где наставник често није у стању да контролише, да ли се ко год није и туђим радом користио.

Могло би ко год на овако тврђење приметити, да оваке строгости у гимназијама нема, и да према томе оцене писмених задатака на прелазак и судбину ђака онаког утицаја немају, какав се тим оценама овде приписује. На ово би се могло одговорити, да оваке строгости заиста нема, али да то долази отуда, што се из обзира на тешкоће у школи обично дају такви задаци, на које може лако и онај одговорити, који у свршеном одељку предмета ни половне спреме нема, те се тим путем избегава она претерана строгост, која би морала настати, да се са таким задацима најобазривије не поступа. Али оваким се поступањем, по себи се разуме, са писменим задацима силази до голе формалности, која напретку наставе у самој ствари ништа не доприноси, већ само драгоцено време одузима, које би се при усменој настави могло најкорисније употребити.

* * *

Све што је до сад казано о писменим задацима излази на то, да су ови задаци, ка-

кви су сада у нас прописани, по спрему ђачку без и какве вредности. Из онога што је напред казато излази још и то, да ови задаци настави школској и штету наносе, јер одузимају време, које би се могло корисније употребити, они настави школској штету наносе и тиме, што се оценама из тих задатака у школу уводи или неоправдана строгост, или лабавост и млитавост, остављајући на страну рђав моралан утицај, који с тим у природној вези стоји.

Из свега овог природно излази да правила о писменим задацима школским, каква данас у нас вреде, треба са свим изменити. Писмени задаци школски морају и од сад остати, али не онаки, какви су сада прописани, него онакви, какви једино могу бити од користи, што ће само онда бити, ако давање задатака буде одговарало свима условима здраве и једре наставе школске. Тако:

1. Писмени задаци, који се у школи задају, треба да служе на то, да се свршени одељци предмета могу поновити, а то ће бити само онда, кад се ђацима на неколико часова раније објави онај одељак предмета, одакле наставник мисли писмени задатак у школи задати*). Али није довољно да се само одељак предмета објави, већ наставник треба да има времена — а тога, на жалост, у нас нема, — да објављени одељак предмета са ђацима и сâм понови.

2. Писмени задаци школски не смеју доносити ђаку никакву оцену, која би на његов прелазак и његову судбину утицала, другим, речима, оцене из тих задатака не смеју се у књигу оцена уводити.

Овај је други услов неизоставан, јер само онда, кад оцене тих задатака не буду обавезне, неће се ни ђак довијати да свог наставника обмане, што се данас на разне начине дешава, нарочито у оним школама, које су ђацима препуњене, и само ће онда наставник из писмених задатака моћи најпотпуније дознати, да ли је свршени одељак предмета довољно изучен, или га треба још понављати, јер ђаци своје незнање неће прикривати и туђим се радовима користити. — Други разлози за ово поменути су раније.

3. Писмени задаци у школи највише да се могу дати два пут, а обично да се дају један пут у два месеца.

Овај је услов тако исто важан, као први и други напред поменути. У почетку ових чланака готово је и сувише говорено, да писмени задаци имају у главном тај смер, да стечено знање учврсте. Осим тога, овде се даје прилика онима, који су леђи и слаби, да празнине свога знања сами попуне. Без сумње било би много боље, кад би се овај посао могао постићи на самом предавању, али за тај посао времена нема, па за то се и дају и раније објављују писмени задаци у школи на онакав начин, како је напред разложено. Али ако писмени задаци у школи заузму толико времена, колико данас заузимају, онда ти задаци не само да неће служити понављању (јер наставник неће имати времена за понављање), него ће још бити јака сметња, да се макар и половно изучи оно, што се по програму мора изучити.

4. Поред писмених задатака на часовима треба увести и домаће задатке, јер они се ни у школама напреднијега света не одбацују. За тим домаћи задаци служе такође на то, да се добијено знање учврсти, јер се на часовима предавања не може све постићи. Поред тога задаци ови служе на то, да се ђак навикне како би своје књиге и своје белешке умео употребити, а код своје куће ђак лако може из своје књиге и празнине свога знања поунити. Најпосле задацима овим ђак се учи на чистоту, прегледност и тачност свога рада, које навике у задацима, што се у школи раде, тешко да се могу икад одомаћити.

Домаћим задацима могла би се само једна замерка наћи, а то је, да те задатке ђаци обично један од другог или од својих приватних учитеља преписују, те тим своје наставнике обмањују. Али ова замерка нема велике вредности. Домаће задатке само ће онда ђаци један од другог преписивати, ако би за своје задатке обавезне оцене добијали, или ако би задатак био таке природе, да га је слабо ко и разумео. Али нека баш и то буде, да ђаци ове задатке већином један од другог преписују; шта би тиме било изгубљено? Ако би се задаци у школи уредно прегледали, и сваки ухваћен покушај за превару кажњен био, онда би они, који од дру-

* Ова иста мисао заступљена је у извештају средњешког п. гимназије за 1884 годину. Види „Просветни Гласник“ за исту годину.

гог преписују, морали задатак на памет изучити, и поред тога научити да појединости потпуно разумеју, а овим не само што није ништа изгубљено, него је још и тиме добијено, што је наставник видео, да задатак наставом није био довољно припремљен.

Али и за ове задатке важи правило да они усмену наставу не могу заменити, и да се према томе смеју веома ретко задавати. Усмена настава је средиште, око којег се све

окреће, она је сунце, које све обасјава и све оживљује, њену светлост и животној моћ њених зракова не можете ни чим заменити. Пустите дакле нека зраци те светлости својом снагом својом осветљују оне путове, који народ воде срећнијој и бољој будућности!

Смедерево, у Мају 1886.

М. Давидовић.

НАУЧНА ХРОНИКА

Спољни утицаји на растење и тежину дечијег тела. Управитељ завода за глупонеме у Копенхагу, М. Ханзен испитивао је како утичу спољне погодбе, с једне стране, на дечије растење, а с друге, на увећавање тежине дечијег тела. Ханзенова су испитивања интересантна како ради самога предмета, тако и због значајних резултата њихових, те заслужују свачију пажњу, особито родитељску. А предмет ових испитивања колико је по себи значајан, толико је опет врло мало обрађен. Да храна и нега дечија утичу на њихово растење и на тежину њихова тела — то је, наравно, свима познато. Али се можемо запитати: да ли су ове погодбе једине, и да ли нема још каквих погодаба, које у овом или оном правцу утичу на казане процесе дечијег развојног организма? Процеси растења долазе у ред најопштијих појава животне радње, и онде, где је очигледно да ови процеси зависе од годишњег доба, топлоте и светлости, као што је то у биљноме свету, ту се најбоље могу и разматрати битно значајни утицаји спољних погодаба на снагу растења. Е овде се и нехотице намеће питање: зар те исте спољне погодбе не показују никакав одређен утицај и на снагу растења дечијег организма, а с тим уједно и на увећавање тежине његове? И ако показују, то какав је тај утицај, како се он одазива на самим процесима? Ето баш на ова питања, која до сада нису привлачила на се научничку пажњу, и одговарају испитивања М. Ханзена. Он је извршио дуги низ испитивања и премеравања деце, која живе у једнаким

погодбама дијете, пеге, начина живота итд., и добивени резултати показују, на првом месту, да се — противно раширеном мишљењу — увећавање дечије тежине и њихово растење периодично мења. Даље се види да ови процеси нису непрекидни, како се обично мисли, него, напротив, да иду, тако рећи, таласима, и да се код свакога процеса посебице опажају три периода: период најјаче појаве једног или другог процеса (растења или повећања тежине), период равнотеже или мира, тј., привременог застоја и период најслабије појаве тих процеса. Ова три периода поглавито зависе од годишњег времена, али су, што је особито значајно, не само друкчији код растења, а друкчији код увећавања телесне тежине, него су и непосредно супротни један другоме.

По Ханзеновим испитивањима излази да се тежина дечијег тела највише увећава у времену од месеца Августа до мес. Октобра, за тим долази минимум, и већ се од месеца Децембра па до половине Априла не опажа у тежини никаква промена, никакво повећање; такво стање готово потпуне равнотеже или мировања траје све до Августа, када се овај процес јавља с највећом снагом. Ова периодска колебања, ови прелази од максима к минимуму, па к потпуноме миру и привременом застоју — у толико више привлаче нашу пажњу, што су и до данас многи педијатри готови да виде у таквим колебањима, особито у време, кад застане прираштај детиње тежине — знаке анормалног, болесног стања. Муђу тим показани факти сведоче да нема

ни најмањег разлога то привремено стање испитиваног процеса приписивати поквареној функцији храњења; појав овај није никакав патолошки знак, него само казује да је утицај спољашњих погодаба заустављен; он значи само то, да свако годишње доба није под једнако пријатно за увећавање детиње тежине.

Али Ханзенова испитивања показују још један други веома значајан утицај: по имену вазују да између детињег растења и увећавања тежине његове — влада антагонизам, супротност.

Као што је већ поменуто, дечије растење подлежи периодском колебању, али по испитивањима поменутог научника излази још и то, да се време највећег растења баш подудара с временом најмањег увећавања тежине, и обрнуто: почетком лета, од месеца Јуна и целог Јула па до Августа дете расте брже него у које друго доба од године. То је период највећег растења, али баш је тада и период готово савршеног застоја за увећавање телесне тежине; свршетком пак лета и целе јесени, када увећавање тежине долази до максима, растење пада до минима, и готово престаје. Једном речју, овде се доиста врши антагонизам: кад се животне снаге једнога организма троше на функцију растења, тада престаје повећавање тежине; а када се ове исте снаге троше на прираштај телесне тежине, онда се зауставља растење. Зими и почетком пролећа, када је потрошак животних сила у организму и онако велики, независно од процеса растења или од повећавања тежине — ти се процеси своде на минимум.

Тако дакле видимо да појави растења у људском организму подлеже оним истим периодима активног стања и мира или застоја,

којим и у биљном свету под утицајем овог или оног доба у години. И овде се мора обратити пажња на испитивања тога истог М. Ханзена, по којима се растење биља у висину и растење у ширину (дебљање) не догађа једновремено, него онет периодски: у Априлу и Мају животне снаге биљнога организма троше се на растење у висину (дуљење грана, терање изданака итд.), а дебљања у то време готово никако нема; али целог Јуна и до средине Јула растење иде у ширину, а дуљење престаје; већ после тога процеса растења потпуно престају. Из овог се види да се време растења људскога организма, и ако не потпуно, оно бар у знатној мери подудара с временом растења биљнога организма; свакојако, то је време, када су најживотворније радње топлотних и светлосних зракова сунчаних.

Ова зависност од годишњег времена потврђује се, између осталог, још и овим непосредним и очигледним разматрањем: као год што се растење биља увећава под утицајем топлоте и, обрнуто, стишава и смањује под утицајем хладноће — баш се тако исто и из истих узрока увећава или стишава и растење детиње у висину, него и дебљину, тј. по тежини његова тела: поступно повишавање температуре увећава прираштај тежине, а аномално висока или аномално ниска температура подједнако штетно утичу на оба та процеса. Слично топлоти делује и светлост. Једном речју, не само глад, него и хладноћа, не само хладноћа него и немање никакве или немање довољне светлости — штетно утичу на дечије растење и на увећавање тежине њихова тела. Овим чињеницама нису ваљда потребни никакви коментари.

БЕЛЕШКЕ О ПРОСВЕТИ И ШКОЛАМА

Имаовина неких југославенских научних завода и књижевних друштава. — Хрватска «Књижевна Smotra» (местни додатак учитељском листу «Napredak») доноси ове податке: Југославенска академија знаности и умјетности у Загребу имала је крајем 1885. : у главницама 359.722,84 фор., у књијници 50.000 фор., у галерији слика 800.000 ф., у вредности академјске палате, 250.000, — свега дакле 1,459.922,84 фор.

(близу 3 милијуна динара). Још је академији лепо имање у великој количини њених непродатих издања, о чем није показан рачун. — Матица Хрватска имала је за годину 1884. своје основне главнице 59.019,57 фор.; уз то још закладе (фонда) Драшковићеве 16.679,28 форината, на закладе Котурове 3.332,67 ф. и оставине Јакићеве 664.01 ф.; укупна дакле Матичина имаовина износила је 79.695,53 ф. (на 160.000 динара). — Хрватско друштво Светоза

Јеронима, коме је задатак издавање јевтних књига за народ, такође добро напредује, јер је крајем прошле 1885. имало своје главнице преко 95.000 форината (близу наших 209.000 динара). — Словеначко књижевно друштво, «*Матица Словенска*» у Љубљани имала је крајем 1885. год. главницу од 57.425,59 фор., а управљала је и другим разним главницама у суми од 7.648,88 фор., свега дакле 65.074,47 фор. (близу наших 140.000 динара). —

Врло занимљиве и поучне могу бити за нас и ове цифре: од 5888 чланова «Друштва Св. Јеронима» било је: 1460 сељака (ту су и ђаци са седа, служитељи итд.), 1275 свећеника, 840 трговаца и обртника, 374 школе, 353 држ. чиновника и војн. часника, 344 општ. чиновника, 342 женскиња, 328 народних учитеља, 124 ученика виших школа, 116 жупа, 112 општина, 56 наставника средњих школа и преурандија, 41 књижница, 27 властела, 26 адвоката, 23 свеучилишна професора, 18 читаоница, 18 манастира, 15 аристократа, 12 пољопривредних чиновника, по 1 болница и штеднионица. Из ових се бројева лепо види, прво, колика је љубав у Хрвата према књизи и просвети, и друго, колико посебице који сталеж помаже народну књигу, те по томе и колики је у кога патриотизам. А шта да кажемо о овој љубави и помоћи код нас у Србији? Где је само једно српско друштво, налик на хрватску Матицу или овога Св. Јеронима?

Испитани професорски кандидати.

— **58.** Г. Никола Тодоровић, предавач свилајиначке школе гимназије положио је професорски испит из: Упоредне Географије, Српске Историје, Историјске Географије и Француског Језика. Темат је израдио: «Да ли зависи културни напредак Севе-

роамеричких држава од географских прилика њиховог земљишта, и које су то прилике овде и код Јужноамеричких држава». Чланови испитног одбора били су: Г. Г. Панта Срећковић, Јов. Драгашевић, Свет. Вуловић, Шарло Арен и Јов. Ђорђевић. Предавао је г. Панта Срећковић.

Сибирски универзитет. — Било је одређено да се 9. Јула ове год. отвори први универзитет у Сибиру: у вароши *Томску*. Сада је тај план промењен зато, што још не може бити отворен истор.-филолошки факултет, за чиј су састав били већ прибављени сви потребни професори. Мислио се да ће семинаристима бити допуштено ступање у универзитет, те да тако не буде мало ученика за истор.-филолошки факултет; семинаристи су се имали на уму и за правнички факултет. Али се с министром народне просвете никако није могао сложити у овој ствари обер-прокурер Св. Синода. С тога је сад у министарству просвете покренуто питање о томе, да се ступање у Сибирски универзитет допусти ученицима реалних школа, који би могли попуњивати факултет правнички и медицински или физичко-математички. Ово питање задаје министру велику бригу, јер подигнута зграда Сибирског универзитета, тужним средствима добровољних прилога, треба по завештају што пре да добије своју првобитну намеру. Одређени за ректора овог универзитета, професор московског универзитета А. С. Павлов, одрекао се ове дужности. С тога је министарство позвало професора казанског универзитета, г. Осокина. Резултат је још непознат; Осокину је нуђено ово ректорство још пре по Павлову, на је и он тада био одрекао.

ПРОСВЕТНИ ДОБРОТВОРИ

Г. Петар Милићевић, начелник средњи поклонно је школи божевачкој 5 комада књига «*Ђорђе Кратовац, Светитељ Србин*» да се раздаду ученицима за одликовање у науци.

Г. Љубомир Миљковић, супленат, држао је у Грађанској Касини предавање у корист «Фонда сиротних ученика средњих школа у Београду». Чистог прихода остао је и фонду предаго 60 дин.

Пок. **Петар Спасојевић**, бивши тежак из Смедерева завештао је сву своју имаовину општини смедеревској и фонду сиротних ђака из Смедерева.

Г-ђа Сара В. Мандил из Шапца поклонила је «Фонду сиромашних ученика шабачке ниже гимназије» један државни 103 (серија 3816 Бр. 26) у вредности 100 динара.

Сиромашним ученицима школе крушевичке поклонили су: г. **Младен Костић** писар среза власитиначког 10 динара; г. **Ђорђе Станојевић** председник општине дејанске и г. **Илија Мићић** писар општине дејанске по 2 динара.